

УДК94(477.82-21Торчин)“155/164”

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2024.25.4522>

ВОЛИНСЬКЕ МІСТЕЧКО ТОРЧИН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Андрій ЗАЯЦЬ

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра давньої історії України та спеціальних галузей історичної науки
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна
e-mail: andrij_zajac@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0001-8744-9852

Прослідковано витоки міського статусу Торчина та шлях потрапляння його до володінь луцького римо-католицького єпископства. Показано механізм залюднення міста та його просторові межі. Незначна чисельність населення Торчина дозволяє класифікувати його як мале місто (містечко). Торчин мав замок, а міські укріплення були дерев'яно-земляними. У Місто мало дві брами, а основна маса будівель була дерев'яною. Будинки міської знаті знаходилися при ринку, де розташовувалася ратуша. Серед культових споруд Торчина фіксуються: церкви і костели. Міське самоврядування забезпечувалося привілеєм на магдебурзьке право (1540 р.). Чисельність райців та лавників була традиційною для волинських міст. З'ясовано велику роль торгів та ярмарків у економічному житті Торчина. Місто інколи віддавалося в оренду. Проаналізовано непрості стосунки міщан із шляхтою. Соціально-економічний рівень розвитку Торчина в поєднанні з культовими спорудами у місті робили його певним центром для оточуючої його округи.

Ключові слова: Волинь, Торчин, римо-католицька єпископія, магдебурзьке право, міщани, шляхтичі.

Містечко Торчин на р. Серна (ліва притока Стиру), неподалік Луцька, відоме з часів Київської Русі. Археологи відзначають наявність тут давньоруського городища¹, а під 1231 р. Торчин згадується у Галицько-Волинському літописі². Торчин пережив лихоліття середини XIII ст. і продовжував існувати далі вже як село, а у травні 1428 р. великий князь литовський Вітовт передав Торчин та кілька сіл у луцькому і володимирському повітах у володіння луцькому римо-католицькому єпископу Андрію та кафедральному костелу³. Це надання у січні 1437 р. підтвердив Сигізмунд Кейстутович⁴.

У серпні 1539 р. луцькі ремісники кравецького і кушнірського цехів скаржилися, що, на шкоду їм, місцеві євреї продають свої шкіряні вироби у Луцьку та возять до інших міст, серед яких названо Клевань, Олику та Торчин⁵. З контексту

¹ Олексій Ратич, *Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР* (Київ: 1957), 14.

² *Галицько-Волинський літопис*. Дослідження. Текст. Коментар/упоряд. Микола Котляр, (Київ: Наукова думка, 2002), 95.

³ *Акты Литовской метрики* /собр. Ф. Н. Леонтовичем (Варшава, 1896), т. 1, вып. 1. (1413–1498 гг.), 3–4; *Vitoldiana*. Codex privilegiorum Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1386–1430 / Zebrał i wydał Jerzy Ochmański. (Warszawa; Poznań, 1986). 45–46.

⁴ *Акты Литовской метрики*... С. 6.

⁵ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, д. 23, л. 126 об.

документа випливає, що Торчин віднесено до міського поселення. Так цілком могло бути, бо, очевидно, заснувалось місто і вже був замок, а 10 липня 1540 р. Сигізмунд I на прохання луцького римо-католицького єпископа Юрія Фальчевського видав локаційно-магдебурзький привілей для Торчина⁶. Місто отримало право на проведення щотижневого торгу та трьох ярмарків, а міщан звільнено на 10 років від сплати податків та різноманітних мит. Це сприяло становленню міського осередка. Торчин постійно залишався у володінні римо-католицьких владик, але у березні 1628 р. з незрозумілих причин луцький староста Єронім Харленський назвав, у виданому ним позові, Торчин королівським містом, а міщан шляхетними – “шляхетным месчаном места его королевское милости Торчина”⁷.

Міський статус Торчина сприяв втечам до нього селян, які в такий спосіб пробували змінити на краще своє життя, оскільки місто давало більше можливостей для реалізації життєвих стратегій. У лютому 1572 р. Януш Угриновський скаржився на торчинських міщан, які неодноразово переманювали селян з його маєтку Угринова, а торчинський урядник не реагував на його листи⁸. Того ж року до Торчина втекло кілька сімей з села Боратина (власник Ян Ворона-Боратинський)⁹. У 1579 р. до Торчина втікали піддані Федори Загоровської та Андрія Яловицького¹⁰. Того ж року торчинський намісник Петро Добронизький у Луцькому гроді повідомив, що Адам Несвіцький вимагав видачі збіглих до міста підданих, але він готовий це зробити лише тоді, коли шляхтич доведе, що це його піддані¹¹. У 1582 р. до міста втекло три сім'ї зі згаданого вище села Угринова¹², а наступного року кілька селян із Затурців¹³. У 1591 р. місто поповнилося чотирма родинами з села Білосток (власник Яцько Білостоцький)¹⁴. У 1593 р. до Торчина втекло кілька родин з села Ружин¹⁵, а наступного року прибульцями до міста виявилися селяни з Бобичів та Туропина¹⁶. У 1617 р. з села Ратнів (власник Петро Загоровський) втекла сім'я з усім майном, а звернення до луцького єпископа Андрія Липського нічого не дали і справа дійшла до Люблінського трибуналу¹⁷. Відомі і зворотні випадки. У липні 1640 р. єпископ Андрій Гембицький скаржився на Петра Женьявського до села якого Гуляники втік торчинський підданий з сім'єю “и зо всьимъ домовѣствомъ”¹⁸.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 220, спр. 97.

⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 162, арк. 469 зв.

⁸ Там само, спр. 13, арк. 66.

⁹ Там само, арк. 436 зв.–437.

¹⁰ Там само, спр. 20, арк. 21, 74.

¹¹ Там само, спр. 19, арк. 280.

¹² Там само, спр. 26, арк. 196–197.

¹³ Там само, спр. 30, арк. 647–648; спр. 31, арк. 351 зв.–352.

¹⁴ Там само, спр. 54, арк. 296–296 зв.

¹⁵ Там само, спр. 44, арк. 125, 416 зв.–417.

¹⁶ Там само, спр. 45, арк. 697–697 зв., 1059–1060.

¹⁷ Там само, спр. 113, арк. 814 зв.–815 зв.

¹⁸ Там само, спр. 222, арк. 518а зв.

Документи фіксують наявність замкової в'язниці¹⁹. Маємо відомості про замкових писарів Яна Загайка і Вендика²⁰ та ведення замкових книг²¹, які, на жаль, не збереглися. Згадуються міські писарі: Миколай Угринович²², Криштоф Рогуцький²³, Мацей Білевич²⁴, Мартин²⁵, Панас Козак²⁶ і записи “в актах войтовских”²⁷, що свідчить про ведення міських книг, але до нашого часу вони не дійшли. Згадка про раєцького писаря Самуеля Зубрицького²⁸ дає підстави припустити, що велися окремо раєцькі та війтівські книги. У Торчині був ринок²⁹ та ратуша³⁰. У 1579 р. згадується три передмістя: Заострозьке, Луцьке та “Садівське” або “от Садова”³¹. У 1615 р. в одному з документів названо передмістя Закриниче³². З храмів у Торчині були: церква³³, костел³⁴, єврейська школа і при ній божниця³⁵. У місті був шпиталь³⁶. Якими були укріплення міста не знаємо, але можемо припустити, що вони були дерев'яно-земляними. Місто мало одну, а можливо і дві брами, про що може свідчити фраза шляхтича Себастьяна Богушевича: “выехали есмо з места с першее брони на

¹⁹ Там само, спр. 9, арк. 95 (1567 р.); спр. 19, арк. 496–496 зв. (1579 р.); спр. 31, арк. 607 зв.–608 (1584 р.); спр. 84, арк. 41 (1609 р.); спр. 88, арк. 79 зв. (1610 р.).

²⁰ Там само, спр. 30, арк. 31 (1583 р.); спр. 169, арк. 424 зв. (1639 р.).

²¹ Там само, спр. 9, арк. 70 зв. (1567 р.); спр. 63, арк. 274а–275 (1601 р.).

²² Там само, спр. 9, арк. 71 зв. (1567 р.).

²³ Там само, спр. 172, арк. 259 (1630 р.).

²⁴ Там само, арк. 828 (1630 р.).

²⁵ Там само, спр. 169, арк. 424 зв. (1639 р.).

²⁶ Там само, спр. 163, арк. 110 (1628 р.).

²⁷ Там само, спр. 55, арк. 441 зв. (1599 р.).

²⁸ Там само, спр. 111, арк. 98 зв. (1619 р.); спр. 113, арк. 217 зв. (1618 р.).

²⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, sygn. 31, k. 58.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 112, арк. 944 зв. (1620 р.); спр. 164, арк. 128 (1628 р.); спр. 217, арк. 132 зв. (1638 р.).

³¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, sygn. 31, k. 58. Передмістя Садівське: ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 355 (1572 р.); спр. 23, арк. 212 зв. (1581 р.); спр. 62, арк. 177 зв. (1601 р.); спр. 67, арк. 718 (1603 р.); спр. 158, арк. 301 зв. (1628 р.).

³² Там само, спр. 101, арк. 345–345 зв.

³³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 48, арк. 159 (1616 р.).

³⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 109, арк. 42–43 (1618 р.); спр. 137, арк. 380 зв. (1624 р.); спр. 142, арк. 48–50 (1625 р.).

³⁵ Там само, спр. 26, арк. 249–249 зв. У березні 1582 р. торчинські євреї скаржилися на Яцка Романовича Білостоцького, який з кількома десятками озброєних людей приїхав до Торчина “пришед в дом подданого его мѣти жида торчинского Айзака Перцовича, в котором, деи, дому мы вси жидове божницу свою маємо, не маючи жадное потребы до оное божницы, замок отбивши, двери выбивши, и тамъ зо всеми тыми помочниками своими вшедши, десетеро, деи, Божое, приказане намъ, которое было золотомъ, серебромъ приохандожено обобрал. Такъ тежъ и иншие речи школные, гроши наши зборные, которые есмо в той школе мели побрал и шкоды великие починил”.

³⁶ Там само, спр. 99, арк. 500 (1614 р.).

передмести”³⁷. При брамі знаходився озброєний міщанин “для стражи”³⁸. Торчин мав чітко окреслені межі від сусідніх сіл. 28 копців та більше десятка, позначених зарубками, дубів відмежовували його від сіл Садова та Горздвина³⁹.

Географічне розташування Торчина було доволі зручним. Місто поєднувалося мережею доріг з низкою міст. На захід шлях пролягав через Локачі до Володимира⁴⁰, а далі на Люблін⁴¹. На північ, через Городині та Доросин, дорога йшла до Мосора⁴². На північний схід, через Кути, Боратин, Гуляники, Іванчиці, Шепель, шлях ішов до Рожищ⁴³. На схід “гостинцем луцьким” Торчин поєднувався з воєводським центром⁴⁴. На південь, через Білостоки та Скорчу, шлях пролягав до Берестечка⁴⁵.

У місті знаходилася митниця⁴⁶, частина коштів з якої з 1554 р. мала йти на утримання казнодія луцького кафедрального костелу Св. Трійці⁴⁷, а замість села Цепорів, відданого луцькій вірменській церкві, Сигізмунд Август надав 30 кіп грошів литовських з митної комори в Берестечку і ділянку землі у Гнідаві та місце в Луцьку біля замку⁴⁸. Відомі скарги на зловживання митників⁴⁹.

Населення Торчина не було значним. Поборовий реєстр 1579 р. подає відомості про 261 будинок (з них: ринкових – 12, вуличних – 29, парканних – 25, передміських – 195)⁵⁰. На три будинки більше згадує подимний реєстр 1629 р.⁵¹ Єврейських будинків у місті на 1632 р. зафіксовано 22⁵², а в 1640 р. – 25⁵³. Щодо чисельності мешканців в одному будинку, то існують різні думки дослідників. Микола Крикун схильний до коефіцієнту 6,5 чоловік для будинку⁵⁴. В останньому

³⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 355 (1572 р.).

³⁸ Там само, спр. 164, арк. 128 зв. (1628 р.).

³⁹ Там само, спр. 6, арк. 66 зв.–69 зв. (1564 р.).

⁴⁰ Там само, спр. 163, арк. 458 (1628 р.); спр. 164, арк. 129 зв. (1628 р.).

⁴¹ Там само, спр. 51, арк. 276 зв. (1600 р.).

⁴² Там само, спр. 13, арк. 442 зв. (1572 р.); спр. 19, арк. 350 зв. (1579 р.).

⁴³ Там само, спр. 13, арк. 343 зв. (1572 р.); спр. 20, арк. 110 (1579р.); спр. 34, арк. 1395 зв. (1585 р.); спр. 62, арк. 177 зв. (1601 р.); спр. 145, арк. 72 (1625 р.); ф. 26, Оп. 1, спр. 10, арк. 336 зв. (1596 р.).

⁴⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 164, арк. 159 зв. (1628 р.).

⁴⁵ Там само, спр. 7, арк. 218 зв. (1565 р.);спр. 10, арк. 181–181 зв. (1568 р.); спр. 50, арк. 249 (1597 р.); ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 278 (1587 р.).

⁴⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 670 зв. (1585 р.); спр. 63, арк. 274 а–275 (1601 р.).

⁴⁷ Там само, спр. 7, арк. 385 зв. (1565 р.); спр. 8, арк. 16 (1566 р.); *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*. Кн. № 35 (1551–1558) /Падрыхтаваў А. А. Мяцельскі (Мінск: Беларуская навука 2020), 224–226.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 459, арк. 9–11 (1554 р.).

⁴⁹ Там само, спр. 8, арк. 15 зв.–16 зв. (1566 р.); спр. 21, арк. 72 (1580 р.).

⁵⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, sygn. 31, k. 58.

⁵¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 170, арк. 855.

⁵² Там само, спр. 184, арк. 295–295 зв.

⁵³ Там само, спр. 222, арк. 502 зв.–503.

⁵⁴ Микола Крикун, “Чисельність населення Волинського воєводства у другій чверті XVII століття”; Він же. *Воєводства Правобережної України у XVI–XVII століттях*. Статті і матеріали, (Львів: Видавництво УКУ, 2012), 231.

дослідженні Ірина Ворончук обґрунтовує міський коефіцієнт у 8,5 осіб⁵⁵. Якщо урівноважити ці два показники і виставити середній коефіцієнт у 7,5 осіб на один будинок, то отримаємо чисельність населення Торчина на 1629 р. майже у дві тисячі осіб. Вартість будинків, очевидно, була різною. Маємо документ продажу будинку у 1615 р. на Закриничому передмісті шляхтичем Богданом Вігурою ключнику і луцькому гродському судді Войтехові Станішевському за 300 золотих⁵⁶.

У 1619 р. до торчинської волості віднесено поселення: Старе село, Литва, Кути, Буяни, Боратин і Городині⁵⁷. Того ж року від імені луцького єпископа Андрія Ліневського було заплачено побору з Торчина 93 золотих 20 грошів, а з волості, тобто шести сіл, – лише 19 золотих⁵⁸, хоча чисельність будинків волості складала 70% від того, що було у місті. Документ за січень 1619 р. називає белзького земського суддю Яна Липського державцею Торчина, що мало б означати, що місто було у заставі⁵⁹, хоча більше подібних згадок про заставу міста не вдалося віднайти.

Надання Торчину магдебурзького права сприяло появі міських урядників на чолі з війтом. Першим з посеред них у лютому 1567 р. згадується Матис Яцковський⁶⁰. У 1585 р. війтом був Петро Добронизький⁶¹. Під 1596 р. війтом названо Яна Жерницького⁶², а у 1606–1607 та 1615 р. – Марцина Шаневського⁶³. Щонайменше у 1614 р та від 1617 до 1627 року війтівські обов'язки виконував шляхтич Якуб Ласький⁶⁴. Після нього деякий час був Войтех Мончевський, а до 1634 р. ці функції виконував шляхтич Андрій Трушковський, який у липні 1634 р. у Луцькому гроді разом з дружиною Ядвігою квітнував міщан за отримані гроші і передав їм війтівство “зі всіма пожитками, ґрунтами, полями орними і не орними, сіножатями, пасовищами і приходами”⁶⁵. Того ж року луцький єпископ Богуслав Радосшевський видав привілей торчинським міщанам, яким, зважаючи на шкоди від оренд і застав війтівства для нього та міста, дозволив міщанам самим обирати війта. Щоправда, міщани зобов'язані повернути шляхетному Андрію Трушковському 200 золотих, які він дав єпископу та, зважаючи на те, що він мав з попереднім єпископом Ахацієм Гроховським домовленість про пожиттєве володіння урядом

⁵⁵ Ірина Ворончук, *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*, (Київ, 2012), 324, 439.

⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 101, арк. 345–347.

⁵⁷ Там само, спр. 114, арк. 316 зв.

⁵⁸ Там само, спр. 113, арк. 1356.

⁵⁹ Там само, спр. 111, арк. 98 зв.

⁶⁰ Там само, спр. 9, арк. 70 зв.

⁶¹ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 364.

⁶² Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 137 зв.–138.

⁶³ Там само, спр. 77, арк. 1023; спр. 78, арк. 496 зв.; спр. 80, арк. 165 зв.; спр. 101, арк. 345–347.

⁶⁴ Там само, спр. 99, арк. 500; спр. 108, арк. 153; спр. 118, арк. 656; спр. 121, арк. 370 зв.; спр. 122, арк. 105–105 зв.; спр. 137, арк. 374; спр. 140, арк. 297 зв.; спр. 141, арк. 167; спр. 157, арк. 446 зв.–447; ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 657 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 906 зв.

⁶⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 191, арк. 397–377 зв.–380.

війта для себе і своєї дружини, то йому потрібно доплатити ще 500 золотих⁶⁶. У 1639 та 1646 роках війтами відповідно були Кіндрат⁶⁷ і Савка Пармук⁶⁸, які, очевидно, були міщанами. Орієнтуючись на імена та прізвища, можна припустити, що Кіндрат і Савка Пармук були українцями, а решта – поляками. Згадуються у Торчині також лентвійти⁶⁹.

Функції та обов'язки війта досить добре виписані у згаданому привілеї єпископа Богуслава Радошевського. Єпископ зобов'язався не передавати війтівство шляхтичам, які жодної оборони міщанам не надавали, зокрема від жовнірів, а лише вносили деструктив у міське життя. Обрання війта повинно бути в компетенції замкового уряду, який має затверджувати його вибір. Застережено, щоб війтом обирали людей гідних, здатних виконувати покладені на них функції. Міщани мають обрати чотирьох кандидатів, з яких одного замковий уряд призначить війтом. З тих кандидатів двоє мають бути католиками, а двоє – православними. Далі описано права та обов'язки війта. Він повинен боронити міщан від надужитів жовнірів та інших небезпек, а зловмисників відправляти до замкового уряду. Війт підпадає під замковим присуд так само як і інші шляхтичі та бояри, що проживають у місті та волості. Від штрафів дві частки йтиме до міської скриньки, а третя – війтові за його працю. За обвістки (плата за оголошення) війт братиме собі один гріш, а три відсилатиме бурмистрам. Якщо хтось захоче покинути місто, то має заплатити три гроші, з яких половина – війтові, а друга – райцям. Війтівські піддані разом з єпископськими однаково повинні виконувати повинності і разом складатися "на жовніра" та міські потреби. Війтові дозволено варити пиво лише на свої потреби, а якщо на продаж, то має платити і давати мірку так як інші міщани. Збіжжя на власну потребу війт може молоти у двірських млинах. Зазначено, що війтівство залишається при місту і вибори мають відбуватися що три роки, а єпископ і його наступники будуть цього дотримуватися⁷⁰.

Крім своїх прямих обов'язків війти займалися підприємницькою діяльністю та виконували різні разові доручення сторонніх осіб. Зокрема, Якуб Ласький за 350 золотих заставив "дворец свой подле Защитова" Павлові Плонському та його дружині Катерині, з полем, гаєм і річкою, але виявилось, що скористати з цього вони не можуть, бо їм це заборонили піддані володимирського підкоморія Романа Гойського. На звернення П. Плонського війт не реагував, а умови угоди передбачали штрафні санкції у розмірі уже заплаченої суми та 500 золотих за збитки⁷¹. Покликаний у липні 1617 р. до суду П. Плонським, війт на судове засідання не з'явився і судді застосували до нього передбачені санкції⁷². Спроба

⁶⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 216, арк. 397 зв.

⁶⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 169, арк. 430.

⁶⁸ Там само, спр. 246, арк. 501а.

⁶⁹ Там само, спр. 13, арк. 355 (Трохим, 1572 р.); спр. 170, арк. 855 (Мацей Білевич, 1630 р.).

⁷⁰ Там само, спр. 216, арк. 397–399.

⁷¹ Там само, спр. 109, арк. 27 зв.–28.

⁷² Там само, спр. 108, арк. 153–154.

возного Прокопа Завротинського у серпні того ж року за цей борг ув'язати позивача в будинок вїта, що знаходився на передмісті, не була успішною через спротив дружини вїта Анни⁷³. У травні наступного року інший возний, Матіяш Брозовський, зробив спробу ув'язати Катерину Плонську, (чоловік на той час уже був покійником) та її синів Яна і Павла у торчинське вїтівство, але дочка вїта Ядвіга не дозволила це зробити⁷⁴. Займався Якуб Ласький і позаміською судовою практикою. Ще у 1614 р. Лев Поряднич Захитовський позичив у Петра Загоровського 10 мац жита, які мав не просто повернути, а доставити до Устилугу, однак цього не зробив, що призвело до збитків позичальника у 50 золотих. І от тепер, у березні 1620 р., П. Загоровський доручив вїтові вести справу у суді, але провадив він її не сам, а через уповноваженого Григорія Завальського⁷⁵. У лютому 1625 р. луцький караїм Езаіаш Гошва з дружиною позичили 48 золотих у Раїни Олбецької та її чоловіка Яна, який помер і Раїна доручає Якубу Лаському витребувати борг у караїма⁷⁶. У травні 1622 р. Якуб Ласький з дружиною Анною позичили 250 золотих у шляхтянки Софії Шестовського Войтехової Творовської, давши в заставу на три роки “дворецъ зо всею осадою [...] зъ кгрунтами, полми и сеножатми, с пожытьками [...] под селомъ Засчитовомъ, в повете володымерскомъ лежачомъ”, який вони самі мали в посесії на три роки від Яна Загоровського⁷⁷. У липні 1627 р. сталася прикра для Якуба Ласького пригода, бо на його будинок зробив наїзд Томаш Некшинський, побравши багато майна. Свідками цього стали дві дочки вїта: Христина, молодша, та Ядвіга, старша⁷⁸.

Про певну заможність торчинських вїтів може свідчити позичання ними грошей луцьким єпископам. Так, вїт Ян Жерницький у серпні 1596 р. позичив 400 золотих єпископу Бернату Мацієвському⁷⁹.

Кістяк міського самоврядування складали райці. Відсутність міських книг не дає змоги скласти вичерпні їх списки, але деякі відомості надають гродські та земські книги. Під 1603 р. бурмистром і райцями названо: Яна Миріївського, Войтеха Туровського, Степана Козираду, Сидора Кропивну та Яна Котляра⁸⁰. У 1606 р. згадано бурмистра Сасина (Сахна) Процевича та райців: Томаша Дідича, Мартина Гавриловича та Адама Чеховського⁸¹. Наступного року “засвітилися” той же бурмистр та райця Томаш Дідич, але згадано і нових райців: Андрія Ватича та Романа Яцковича⁸². У 1618 р. маємо відомість про бурмистра Романа

⁷³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 108, арк. 233–233 зв.

⁷⁴ Там само, спр. 110. Арк. 87 зв.–88.

⁷⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 906–907 зв.

⁷⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 141, арк. 167–167 зв.

⁷⁷ Там само, спр. 131, арк. 128–131 зв.

⁷⁸ Там само, спр. 157, арк. 446 зв.–447 зв.

⁷⁹ Там само, спр. 47, арк. 137 зв.–138.

⁸⁰ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 5. Арк. 363 зв.

⁸¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 77, арк. 1023–1023 зв.

⁸² Там само, спр. 78, арк. 796 зв.–797; спр. 80, арк. 165 зв.

Яцковича та райців Маска Чорниша і Юзефа Трушевича, а також старих райців: Станіслава Вільневського і Мартина Гавриловича⁸³. У червні 1620 р. бурмистрами названо Миколая Косинського та Михайла Шадурського⁸⁴. У травні 1624 р. згадано бурмистра Станіслава Вишневського та лавників Сахна Яцковича і Савку Парнюка (Пармук). У 1633 та 1635 роках бурмистрами відповідно згадано Станіслава Вишневського і Марка Воеводського⁸⁵. Нарешті у лютому 1646 р. на сторінки луцької гродської книги потрапив майже весь комплект урядників: війт Савка Пармук, бурмистр Миколай Заханашевич, райці: Дмитро Тишкович, Стефан Яцкович, лавники: Матвій Сахнович, Іван Якимович, Гарасим Буливесчик та Клим Сайкович⁸⁶.

Традиційно райцями обирали людей гідних. Однак у 1623 р. зафіксовано випадок негідної поведінки райці попередніх років Романа Яцковича, який орендував спуск ставів у селі Скорч у Яна Харлинського. Для роботи він наймав селян, як чоловіків так і жінок. У неділю 23 листопада він запросив “до буды своее, где мешькаль” двох селянок: Уляну Хілківну та Федю Якимівну “для печеня grenчаниковъ”, але вчасно їх не відпустив, насильно напоїв горілкою “а потомъ препомневъши боязни Божое и шлюбу жоне своей, будучи самъ жонатымъ, смель и важиль се онымъ кгвальтъ и усилство учинить и ихъ с паненства зьлупиль”⁸⁷. Це не зашкодило йому в 1640 р. стати бурмистром⁸⁸.

Крім війта до управління містом був причетний урядник, якого ще називали старостою чи намісником. У його підпорядкуванні було не лише місто, а й волость і він очолював замковий уряд. Збереглися відомості про таких урядників: Андрій Хелстовський (1561–1564)⁸⁹, Іван Городинський (1563)⁹⁰, Юрій (1567)⁹¹, Якуб Клімашевський (1568–1570)⁹², Степан Нешковський (1572–1578)⁹³, Петро Добронизький (1579–1583)⁹⁴, Ян Мальчевський (1606–1608)⁹⁵, Станіслав

⁸³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 112, арк. 944 зв.

⁸⁴ Там само, спр. 119, арк. 208–208 зв.

⁸⁵ Там само, спр. 189, арк. 493 зв.; спр. 197, арк. 141.

⁸⁶ Там само, спр. 246, арк. 501 а.

⁸⁷ Там само, спр. 137, арк. 472.

⁸⁸ Там само, спр. 222, арк. 500.

⁸⁹ Там само, спр. 3, арк. 141 зв.; спр. 4, арк. 193 зв.; спр. 6, арк. 68; спр. 7, арк. 21.

⁹⁰ Там само, спр. 5, арк. 75 зв.

⁹¹ Там само, спр. 9, арк. 27 зв.

⁹² Там само, спр. 10, арк. 77 зв.; спр. 12, арк. 336, 415. Якуб Клімашевський впродовж 70–80 рр. XVI ст. неодноразово виконував обов’язки луцького лентвійта, а з 90-х років фігурує як адвокат у судових процесах. Див.: Андрій Заяць, *Міське суспільство Волині XVI–першої половини XVII ст.*, (Львів: Вид-во ЛНУ ім Івана Франка, 2019), 155.

⁹³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 354 зв., 647; спр. 18, арк. 241 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 171.

⁹⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 19, арк. 280; спр. 20, арк. 365, 520 зв.–521; спр. 21, арк. 419; спр. 22, арк. 287; спр. 30, арк. 30.

⁹⁵ Там само, спр. 76, арк. 227, 382 зв.; спр. 80, арк. 605 зв.

Олтаровский (1610–1613)⁹⁶, Мацей Кенсицький (1617)⁹⁷, Адріан Таргонський та Томаш Ідзиковський (1625)⁹⁸, Войтех Альбрехт Мончевський (1628, 1632)⁹⁹, Андрій Ємеліта (1639–1640)¹⁰⁰, Самоель Лохинський (1646)¹⁰¹.

Урядники займалися управлінсько-господарськими справами та судочинством і в місті, і на території волості, дбаючи про інтереси найперше луцької єпископії, але також підданих, зокрема і міщан, при цьому вони не завжди дотримувалися добропорядності. Зазвичай урядники або їхні служебники возили до городу гроші за побор з маєтків¹⁰². Нерідко урядники (старости чи намісники) мали своїх заступників. Так, коли у липні 1583 р. кременецький міщанин Тарас Редчич у своїй справі прийшов до намісника Петра Добронизького, то не застав його “одно понаместника его Аврама Олезновича”¹⁰³. Обстоюючи інтереси міщан, намісник Іван Городинський (1563 р.) повідомляв городський уряд про загарбання худоби міщан панами Білостоцькими, а міщан, що виявили це і поминалися за своєю худобою було побито¹⁰⁴. Від імені цього ж урядника та вїйта Матиса Яцковського міський писар Миколай Угринович скаржився до Луцького городу на жовнірів роти князя Януша Збараського, які в неділю 9 лютого 1567 р. на торгу в Торчині побили кременецького вїйта Матиса Гришковського, міщан, а кількох дівчат згвалтували і забрали їх з собою¹⁰⁵. Урядник Стефан Нешковський у травні 1578 р. повідомляв Луцький грод, що жовніри роти Станіслава Білянського напали на дім міщанина Конопа та згвалтували його жінку Параску та жінку сусіда Гната – Гасю¹⁰⁶. Подібна негідна поведінка жовнірів сталася у червні 1580 р., коли жовніри згвалтували служницю райці Василя Пінчука Настю і Хінку¹⁰⁷.

У березні 1568 р. староста Якуб Клімашевський оскаржував шляхтича Івана Окорського за захоплення біля міста озера, яке належало до луцького єпископства¹⁰⁸. Той же староста у квітні 1570 р. відправив на ярмарок до Сокола двох бояр на продаж волів, але у селі Ліневі Война Ліневський їх затримав і староста добивався справедливості у Луцькому гроді¹⁰⁹. Урядник Ян Мальчевський

⁹⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 88, арк. 80 зв.; спр. 99, арк. 94.

⁹⁷ Там само, спр. 108, арк. 147.

⁹⁸ Там само, спр. 142, арк. 721. Томаш Ідзиковський згадується старостою ще у 1604 р – Там само, спр. 70, арк. 163 зв.–164.

⁹⁹ Там само, спр. 163, арк. 110, 457; спр. 164, арк. 158; спр. 181, арк. 641; спр. 184, арк. 175.

¹⁰⁰ Там само, спр. 222, арк. 410 зв.; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 319, л. 124 об.

¹⁰¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 246, арк. 501 а–502.

¹⁰² Там само, спр. 21, арк. 419. (1580 р.).

¹⁰³ Там само, спр. 30, арк. 30–30 зв.

¹⁰⁴ Там само, спр. 5, арк. 75 зв.–76.

¹⁰⁵ Там само, спр. 9, арк. 71 зв.

¹⁰⁶ Там само, спр. 18, арк. 241 зв.

¹⁰⁷ Там само, спр. 21, арк. 621 зв.–622.

¹⁰⁸ Там само, спр. 10, арк. 77 зв.–78.

¹⁰⁹ Там само, спр. 12, арк. 336 зв.

у березні 1606 р. через слугу Станіслава Вишневського презентував у гроді вкраденого у міщанина коня, якого вдалося віднайти на торгу в Торчині¹¹⁰. У квітні 1608 р. староста Ян Мончевський шукав справедливості у Луцькому гроді щодо Івана Гулевича Воютинського, слуги якого вирубали 200 дубів у міській діброві¹¹¹.

Урядник був першим помічником єпископа у справах волості, тому природнім виглядає, що коли у серпні 1579 р. возний Григорій Вербицький давав позов єпископу Вікторину Вербицькому, то це було “при бытности вряника его милости торчинского пана Петра Добронизского”¹¹².

Торчинський староста Стефан Нешковський (1578 р), позичивши 100 кіп грошів литовських Марині Гаврилові Яковицькій та її синам Івану і Петру, визнав, що за ці гроші “заставили намъ десят службъ людей своих на зуполных дворищах оселых”¹¹³.

У своїй діяльності урядники нерозривно застосовували силові методи. Брати Іван, Юрій та Олехно Окорські скаржилися (1562 р.) на урядника Андрія Хелстовського та його слуг, які побили братів та їхніх слуг під час ловлення ними риби на озері¹¹⁴. У липні 1617 р. шляхтичі Миколай Чарноцький і Лукаш Рудковський оскаржували урядника Матея Кенсицького, з наказу якого міщани, перестрівши їх на ринку, побили та пограбували, забравши шаблі, півгаки та гроші¹¹⁵. Зі слів шляхтичів Олександра і Данієля Гулевичів Воютинських (1628 р.) ініціатором конфлікту, під час торгу, був староста Войтех Мончевський, який наказав міщанам їх побити і пограбувати, що і було зроблено, та ще й на добу їх кинули до в'язниці¹¹⁶. Яровицький священик Іван Котельницький оскаржував того ж старосту за “кгвалтовное побите и уроганье, и позадаване ран битых”¹¹⁷. У березні 1604 р. торчинський староста Томаш Ідзіковський за допомогою міщан побив, пограбував та посадив до в'язниці купця з Чуднова Кіндрата Назаровича¹¹⁸. Певна самодостатність особи урядника та його залежність лише від власника волості добре помітна у випадку, що стався у січні 1567 р. Господарський дворянин Ян Мишковський скаржився на урядника Юрія за небажання прийняти великокнязівського листа та виконати відповідне розпорядження, бо урядник мотивував це так: “тот лист не до мене писан, а так неси его себе тамъ до кого писан, бо я его королевское милости не служу, одно пану своему”¹¹⁹.

¹¹⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 76, арк. 227–227 зв.

¹¹¹ Там само, спр. 80, арк. 605 зв.–606.

¹¹² Там само, спр. 20, арк. 365.

¹¹³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 171–172.

¹¹⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 4, арк. 193 зв.

¹¹⁵ Там само, спр. 108, арк. 147–147 зв.

¹¹⁶ Там само, спр. 163, арк. 110–114.

¹¹⁷ Там само, спр. 184, арк. 175.

¹¹⁸ Там само, спр. 70, арк. 163 зв.–164.

¹¹⁹ Там само, спр. 9, арк. 27 зв.

Незважаючи на залежність міщан від урядників, все ж траплялися випадки судового протистояння, в якому шанси на виграш мав і міщанин. Суперечка між міщанином Богданом Вігурою і урядником Станіславом Олтаровським (1614 р.) не була вирішена єпископом Павлом Волицьким і справа дійшла аж до Трибуналу¹²⁰.

Свої інтереси та спори, що виникали між собою та з шляхтичами, міщани обстоювали в судах. Возний Ян Русовський свідчив у травні 1614 р., що був у Торчині в справі Войтеха Дрогожинського, який подав до війтівського суду на міщанина Зубрицького, який його неначе би вдарив. Міщанин це заперечував і судді питали шляхтича чи має він свідків події. В. Дрогожинський свідком “выростка своего ставил”, але суд, зважаючи на його молодість, це заперечив. Далі судді “намовившись, водлугъ права своего майдеборского и артикулов тое sprawy належачих, чинечи досыт справедливости, всказали Зубрицкому само второму присягнути на другой ден”, що він і зробив, очистившись від звинувачення¹²¹.

Шляхтич Войтех Борковський (1629 р.) позивав до суду міщанина Романа за незаконне взяття мита зі збіжжя, яке провозили через місто. До суду міщанин прийшов з власником міста луцьким єпископом Ахациєм Гроховським, який заявив, що міщанина незаконно покликали до суду, позаяк позивати мали його як зверхника міщанина. Суд не дослухався до цього зауваження і наказав продовжити розгляд справи, однак єпископ зажадав дозволити йому апелювати до Трибуналу, що було дозволено¹²². Фактично така апеляція працювала на інтереси покликаного до суду сторони, бо затягувала справу.

Бувало, що при потребі засідав спільний замково-міський суд. Побиття на торчинському ринку у лютому 1567 р. ротмістором Бернатом Любартовським кременецького вїйта Матиса Гришковського розглядалося “перед врядом замковымъ и местскимъ”¹²³.

До розгляду резонансних судових справ, які торкалися міста, могли залучати впливових сторонніх осіб. Так було у листопаді 1620 р. коли шляхтич Шимон Тупальський звинуватив міщан у смерті свого брата Томаша. Судове засідання очолив державця міста, белзький земський суддя, Ян Липський, який залучив також володимирського граничного коморника Григорія Черника, луцького бурграбія Марцияна Олшамовського та шляхтича Яна Мальчевського. Міщани, доводячи свою невинуватість, виставили свідків, які заперечували це звинувачення. Судді взяли день на роздуми і наступного дня прийняли рішення, щоб вїйт з бурмистами і райцями присягнули, що не завинили у смерті шляхтича. Таку присягу міські урядовці виконали у міській ратуші в присутності двох возних та брата загиблого і були визнані невинними, а декрет у цій справі бурмистр

¹²⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 99, арк. 93–94.

¹²¹ Там само, спр. 97, арк. 455 зв.–456.

¹²² Там само, спр. 167, арк. 82–83.

¹²³ Там само, спр. 9, арк. 70 зв.

Михайло Седорський вніс до луцької гродської книги¹²⁴. У разі загибелі міщанина платилася так звана головщина. Слуга Патрикія Окорського Ясько вбив міщанина Івана Драба. Міщани кинули вбивцю до в'язниці, але пан через приятелів зумів порозумітися з родичами і заплатив за слугу 52 золотих, а у серпні 1596 р. між обома сторонами була укладена угода, скріплена міською печаткою та підписом писаря Яна Загайка¹²⁵. Аналогічна угода була укладена у березні 1633 р. між міщанкою Федорою Гаврилівною та Кузьмою Млинарем з села Шепеля, винного у смерті брата міщанки Олексія¹²⁶.

Протистояння міщан з шляхтичами в ранньомодерну добу було звичною справою. Шляхтичі скаржилися на міщан за словесні образи, погрози, а часом і побиття. Ольбрихт Речицький оскаржував Патрикія Окорського, який у липні 1599 р. “допустил еси людем простого, хлопского народу, яко их в конституции менить плебс, гултаемъ, з ручницами ходити и людем учтивымъ з небезпеченьствомъ здоровья ихъ деспекты выражати”. Скарга була пов’язана з тим, що коли його дружина з дітьми їхала з костелу через ринок, то піддані П. Окорського стріляли до них з рушниць¹²⁷. У 1603 р. міщани побили шляхтичів Каспора Прушинського та Андрія Зброжка і у вересні 1606 р. вїйт Мартин Шаневський з райцями виплатили шляхтичам 300 золотих, очевидно, як компенсацію за це¹²⁸. Шляхтич Іван Сайковський у березні 1624 р. скаржився на вїйта Якуба Ласького і міщан, які його з дружиною пообзивали, побили та пограбували речі¹²⁹.

У лютому 1646 р. Станіслав Любомирський оскаржував старосту Самоеля Лохинського, вїйта Савку Пормута і райців у зволіканні та необ’єктивності суддів у справі боргу перед ним торчинського єврея Якуба Зеліковича і його сина Зеліка в сумі 550 золотих¹³⁰.

Траплялося, що міщани продавали будинки шляхті, однак не завжди така транзакція закінчувалася успішно. Бурмистр Ян Міреєвський продав (1583 р.) будинок на передмісті шляхтичу Івану Путошинському за 120 кіп грошів литовських. 70 кіп шляхтич дав одразу, а за певний час мав додати решту. Коли ж він приніс залишок, то бурмистр не захотів брати гроші. Шляхтич поскаржився до міського суду. Однак судді заборонили бурмистру продавати будинок, зважаючи на те, що цей будинок дістався йому по дружині, в якій є діти від першого шлюбу і Ян Міреєвський обіцяв не продавати будинок. Лавники зобов’язали бурмистра повернути шляхтичу завдаток та компенсувати “шкоды и наклады”. Ян Міреєвський гроші не повернув і апелював до біскупa, що йому

¹²⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 112, арк. 943 зв.– 945 зв.

¹²⁵ Там само, спр. 47, арк. 2/166–167.

¹²⁶ Там само, спр. 187, арк. 76–77.

¹²⁷ Там само, спр. 57, арк. 209–211.

¹²⁸ Там само, спр. 77, арк. 1023–1024.

¹²⁹ Там само, спр. 137, арк. 380 зв. 380 зв.–381.

¹³⁰ Там само, спр. 246, арк. 501 а–502.

було дозволено. І. Путошинський також звернувся до біскупа, але підтримки не отримав. Тоді він поскаржився на міський суд до луцького земського суду, а сам продовжив жити у будинку. У липні 1584 р. Ян Міреєвський, за порадою міського уряду, зібрав кільканадцять міщан, які зі зброєю напали на будинок, побили І. Путошинського і вигнали його з жінкою, дітьми та слугами¹³¹.

Міщан та євреїв у їхніх судових процесах із шляхтичами у гродському чи земському судах часто заступали шляхтичі адвокати (так звані умоцвані чи пленіпотенти). Зокрема, у січні 1607 р. інтереси торчинського єврея Ізраїля Лазаровича у його справі з Василем Гулевичем представляв шляхетний Миколай Пашковський¹³².

Нераз міжміщанські проблеми вирішувалися полюбовно. У травні 1592 р. до Володимирського гроду прийшов торчинський міщанин Євфим з сином Гаврилом і заявив, що кілька років тому за порадою людей нерозсудливо домовився про одруження свого неповнолітнього сина з дочкою Ілка Шабунчича Падаркою, з села Городка під Луцьком, а священник навіть їх обвінчав. Однак пошлюблені незлюбили одне одного і жити разом не хочуть. Батьки, зваживши на це, вирішили полюбовно звільнити дітей від обопільних зобов'язань, що підтвердили і самі молодята¹³³.

Важливе значення для успішного розвитку міста мали умови в яких вони функціонували. Назвати їх особливо сприятливими важко. Зважаючи на здебільшого дерев'яну забудову міста значних збитків завдавали пожежі. Є звітка про те, що місто палало у 1619 р.¹³⁴ 1624 р. Торчин майже повністю згорів¹³⁵. У 1627 р. пожежа забрала 11 будинків, а у 1628 р. – ще 9¹³⁶. Траплялися у місті різноманітні пошесті. У вересні 1571 р. є згадка про “морвое поветрие”¹³⁷.

Дошкуляли міщанам так звані лежі – постої у місті жовнірів. Варшавський сейм 1613 р. визнав, що такі постої були великим тягарем для населення¹³⁸. Нераз міщани у штики зустрічали жовнірів. Товариші роти князя Януша Миколайовича Збаразького Якуб Кисельницький та Бернат Премиський свідчили, що у лютому 1567 р., прямуючи на королівську службу, заїхали “для потреб своих” до Торчина, а міщани, з незрозумілих причин, вдарили у дзвін і зі зброєю напали, побили та поранили їх¹³⁹. У ніч на 18 травня 1578 р. жовніри

¹³¹ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 363 зв.–366.

¹³² Там само, спр. 15, арк. 1000–1002 зв.

¹³³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 25, арк. 374 зв.–375.

¹³⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 114, арк. 547.

¹³⁵ Там само, спр. 137, арк. 501 зв.; спр. 163, арк. 503 зв.–504.

¹³⁶ Там само, спр. 158, арк. 301 зв.–302; спр. 163, арк. 469 зв.

¹³⁷ Там само, спр. 458, арк. 398.

¹³⁸ *Volumina Constitutionum*, (Warszawa: Wydawnictwo sejmowe 2010), ò. III, vol. 1, (1611–1626), s. 118.

¹³⁹ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

роти Станіслава Бенянського напали на дім міщанина Конона – згвалтували його жінку Параску і жінку сусіда Ігната, Гасю¹⁴⁰.

Возний Яцко Федорович Гуляницький свідчив, що 14 червня 1581 р. був у Торчині на прохання намісника Петра Добронизького. Намісник скаржився на ротмістра Василя Олександровича Жоравницького, який з загоном у 200 осіб два місяці перебував на постої у місті. Обіцяв компенсувати витрати, але слова не дотримав. До того ж В. Жоравницький не показав ніякого королівського чи гетьманського листа на право постою, натомість намісник представив королівський лист, що звільняв Торчин від леж. Забавляючись, жовніри повбивали 40 лебедів на ставу, згвалтували жінку міщанина Явтуха і завдали збитків на 500 кіп грошей литовських¹⁴¹. У квітні 1612 р. луцький біскуп Павло Волицький оскаржував ротмістра Мартина Хомелтовського, який, не маючи на це права, поставив на постій у місті жовнірів, хоча йому і показали лист на звільнення Торчина від леж. Збитки завдані жовнірами оцінили у 15 тисяч золотих¹⁴². Возний Ян Русовський у червні 1619 р. засвідчив, що внаслідок жовнірського постою у місті спустошено шість ринкових будинків, чотирнадцять – вуличних, три – парканних та чотирнадцять – на Садівському передмісті¹⁴³.

У травні 1621 р. гетьман Великого князівства Литовського Ян Кароль Ходкевич своїм універсалом заборонив підлеглим йому жовнірам ставати на постій у Торчині та брати стації як продуктів так і грошей¹⁴⁴. Допоміг цей універсал слабо, бо вже через кілька днів рота Яна Розвадовського та Криштофа Гарачинського впродовж тижня перебувала на постої у Торчині. Шкоди міщан від жовнірів описані на десяти сторінках Луцької гродської книги. В середньому для кожного господаря такий постій жовнірів обійшовся від семи до одинадцяти золотих¹⁴⁵.

У червні 1624 р. луцький біскуп Станіслав Лубенський скаржився на ротмістра Андрія Косаковського, жовніри якого безправно взяли стації у міщан та ще й багатьох побили¹⁴⁶. У серпні 1632 р. Ілляш і Борух Давидовичі оскаржували товариша хоругви Габрієля Стемпковського, який, будучи п'яний, так вдарив їхню маму, Рифку, що на другий день вона померла¹⁴⁷. Бурмистри Данієль Пашкевич і Марко Воеводка у травні 1634 р. свідчили, що місто дуже понищене через жовнірів¹⁴⁸.

¹⁴⁰ ЦДІАК України,, ф. 25, оп. 1, спр. 18, арк. 241 зв.

¹⁴¹ Там само, спр. 23, арк. 208–219, 367–374 зв.

¹⁴² Там само, спр. 93, арк. 374 зв.–378 зв., 421 зв.–422 зв.

¹⁴³ Там само, спр. 114, арк. 547.

¹⁴⁴ Там само, спр. 122, арк. 362–362 зв.

¹⁴⁵ Там само, спр. 122, арк. 385 зв.–390.

¹⁴⁶ Там само, спр. 137, арк. 725 зв.–726 зв.

¹⁴⁷ Там само, спр. 184, арк. 491 зв.–492.

¹⁴⁸ Там само, спр. 193, арк. 171 зв.; 896 зв.–898 зв.

Потерпали міщани від образ та побиття з боку шляхтичів і їхніх слуг. У червні 1561 р. повертаючись з торчинського ярмарку слуги Францишка Фальчевського побили, поранили та пограбували кількох міщан¹⁴⁹. У лютому 1567 р. жовніри ротмістра Берната Любартовського звалтували у місті двох дівчат¹⁵⁰. У березні 1570р. Луцький біскуп Вікторіан Вербицький оскаржував шляхтича Яна Жуковецького за пограбування і арешт єврея Левона¹⁵¹. Урядник Степан Нешковський звинуватив у травні 1576 р. Анну і Петра Фальчевських у пограбуванні торчинських підданих і заволодінні їхніми земельними ділянками¹⁵². Міщанин Харко Титевич у листопаді 1621 р. прямо на ринку був побитий Петром і Стефаном Путошинськими, отримавши вісім ран¹⁵³. У вересні 1631 р. шляхетний Миколай Окорський, будучи п'яний, бив і рубав міщан, а між тим дісталось і старості Альбрехту Мончевському¹⁵⁴.

Возний Роман Русовський у серпні 1639 р. від імені старости Андрія Емеліти, який сильно побитий і поранений перебував на “смертьельной постели”, подав до Луцького гроду скаргу на Олександра Окорського та його слуг і помічників. Шляхтич прибув до Торчина і зупинився на ринку в будинку вїйта, де перебував впродовж певного часу, а далі компанія на конях з оголеними шаблями, кинулась на ринок, де почали бити міщан. Від пострілів з рушниць мало не зайнялася пожежа, бо більшість будинків були криті соломомою. Тоді ж побили та поранили старосту, який отримав вогнепальні поранення в голову, шию та груди і лише з допомогою міщан зумів втекти до ратуші, яку пробували здобути нападники, але не змогли¹⁵⁵. Через кілька днів свою версію подій у гроді подав О. Окорський. З його слів, він з двома слугами прибув до міста, щоб забрати борги у місцевого орендаря та інших осіб, а вїйт запросив його до свого дому на обід. Коли вони йшли через ринок, то зустріли старосту Андрія Емеліту, який мав якусь неприязнь до шляхтича і наказав закрити міську браму та вдарити у дзвін “на гвалт”. Застрелили слугу Стефана Модзалевського, а його побили і поранили¹⁵⁶. Того ж дня ще один слуга О. Окорського, Олександр Левицький, прийшов скаржитися до гроду і виклав свій варіант того, що сталося, який дуже близький до оповіді його пана¹⁵⁷. Розгляд справи затягнувся, бо ще у червні наступного року возний Ян Пухальський носив черговий позов до старости¹⁵⁸, а ще через місяць зустрічний позов подав луцький біскуп Андрій Гембицький¹⁵⁹.

¹⁴⁹ *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* / Підготували до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук, (Луцьк, 2013), 341–342.

¹⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 71 зв.

¹⁵¹ Там само, спр. 12, арк. 156–156 зв.

¹⁵² Там само, спр. 16, арк. 189 зв.–190 зв.

¹⁵³ Там само, спр. 123, арк. 747–747 зв.

¹⁵⁴ Там само, спр. 179, арк. 394–394 зв.

¹⁵⁵ Там само, спр. 169, арк. 374–379.

¹⁵⁶ Там само, арк. 424–428.

¹⁵⁷ Там само, арк. 429–431 зв.

¹⁵⁸ Там само, спр. 222, арк. 410–410 зв.

¹⁵⁹ Там само, арк. 518 а зв.

У першій половині XVII ст. міщани мали клопоти з братами Гулевичами Воютинськими. У березні 1606 р. Бенедикт Гулевич поранив торчинського міщанина Карпа Парвинку і забрав у нього двох волів, вартістю 20 золотих¹⁶⁰. Наступного місяця Бенедикт Гулевич наслав своїх слуг, які бешкетували у місті: напали на костел і мало не вбили там пана Речицького, а коли з костелу вийшов староста Ян Мальчевський, то стріляли і до нього. Далі слуги подалися до єврея Хвалка, в якого пили мед, але не заплатили і “мesta мало не запалили”¹⁶¹. У червні 1628 р. Семен Гулевич Воютинський звинуватив старосту Войтеха Мончевського у побитті, пораненні косами та ув’язненні у ратушній тюрмі його стрієчних братів Олександра та Данієля¹⁶². Наступного дня у гроді міщани заявили, що Олександр і Данієль Гулевичі Воютинські винні у вбивстві Івана Гузвича та важкому пораненні лавника Юска Гетковича і просили дати возного для оглядання тіл¹⁶³. Возний Ян Загоринський засвідчив ці покази¹⁶⁴. Через день до гроду прийшов Вацлав Гулевич Воютинський і заявив, що Олександр і Данієль приїхали до Торчина для купівлі потрібних їм речей і зупинилися у дворі свого швагра Олександра Окольського. Староста Войтех Мончевський вподобав коня Данієля і зажадав аби той подарував йому коня, а коли Данієль відмовив, почав його обзивати словами, що шкодять шляхетській честі, а далі взявся за зброю і “на кгвалть заволав” та наказав дзвонити у церковні дзвони і замкнути брами¹⁶⁵. Данієль зумів вирватися з міста і втік лугським гостинцем, а далі зустрів ксьондза, що їхав до Володимира і сів до нього в колясу, однак міщани перестріли його і забрали до міста¹⁶⁶. Возний Ленарт Петровський їздив до Торчина і переконав випустити шляхтичів з тюрми, яку охороняло 60 осіб¹⁶⁷. Ще через кілька днів скаргу на Олександра та Данієля за безчинства у місті в торговий день подав біскуп Ахаци Гроховський¹⁶⁸. Випущені з ув’язнення, Олександр та Данієль впродовж вересня-листопада кілька разів подавали скарги на старосту Войтеха Мончевського¹⁶⁹. Натомість брати у листопаді 1629 р. отримали позов від міщан за безчинства, зроблені ними у місті¹⁷⁰. У грудні 1628 р. Данієль Гулевич Воютинський на дорозі за Торчином зустрів міщанина кушніра Тимофія і коли довідався, що він з Торчина, то наказав слугам побити його, а заодно у міщанина забрали одяг, гроші, соболіну шапку вартістю 60 золотих та шаблю “сребромъ оправную, в которой было гривень пять, гривну рахуючи по золотых тридцати”¹⁷¹.

¹⁶⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 76, арк. 295 зв.

¹⁶¹ Там само, арк. 392 зв.–383 зв.

¹⁶² Там само, спр. 163. Арк. 105–105 зв.

¹⁶³ Там само, арк. 107–107 зв.

¹⁶⁴ Там само, арк. 129 зв.–130.

¹⁶⁵ Там само, арк. 110–114.

¹⁶⁶ Там само, спр. 164, арк. 127 зв.–131, 158–168, 799–805 зв.

¹⁶⁷ Там само, спр. 163, арк. 116–118 зв.

¹⁶⁸ Там само, арк. 150–152.

¹⁶⁹ Там само, арк. 456–460 зв, 578–579, 740–741, 815 зв.

¹⁷⁰ Там само, спр. 172, арк. 717–718.

¹⁷¹ Там само, спр. 159, арк. 1805 зв.–1807.

Через декілька днів ситуація повторилася. Шляхтич перестрів на дорозі до Торчина боярина Андрія Ласку з с. Городні і коли довідався, що він підданий біскупа, то побив і пограбував його¹⁷².

У жовтні 1633 р. Даніель Гулевич Воютинський з слугами і помічниками увірвався у місто і з татарськими окриками, гасаючи по місту, бив міщан, декількох з них поранивши. Наступного місяця Габріель Гулевич Воютинський також зі слугами і помічниками повторив “подвиги” свого стрічного брата, попередньо підкріпившись медовухою у двох міських єврейських корчмах, не заплативши за випите. А далі били і поранили кількох міщан, зокрема і старостинського урядника Валентого¹⁷³.

Дошкуляли часом міщанам збирачі податків. Поборця князь Захарій Четвертинський звинуватив міські власті у несплаті 253 золотих побору і в упертому ігноруванні цієї плати. Дійшло до оголошення баніції бурмитру і райцям, про що возний Томаш Лобкович “обволав” у Луцьку¹⁷⁴. Інший поборця, Миколай Семашко, позивав у липні 1631 р. бурмистра і райців за борг міста у 223 золотих. Міщани зазначили, що місто зазнало спустошення (не вказано якого саме) у 1622 р. і тому звільнене від оподаткування, але поборця зауважив, що в таких випадках звільнення дають на чотири роки, а пройшло вже майже десять. Міщани просили апеляцію до Трибуналу, що їм було дозволено¹⁷⁵. У листопаді 1636 р. Захаріяш Четвертинський звинуватив бурмистра і райців у недоплаті 151 золотого з одного побору та 909 золотих – з другого. Поборця вимагав показати квит про сплату або заплатити, інакше міщан чекатимуть штрафні санкції (совітість і шкоди). Міщани заявили, що у З. Четвертинського був суколектором Жигимонт Каленикович, якому вони платили і від якого отримали квит на суму 635 золотих. Саме така сума мала бути сплачена, бо так було і за батька З. Четвертинського Григорія, який десять років перед тим збирав податки. Зваживши на це, суд звільнив міщан від позову¹⁷⁶. Той же З. Четвертинський у грудні 1638 р. вимагав від міщан показати квити про сплату чопового та подимного за 1629 і 1630 рр.¹⁷⁷, а в січні 1639 р. знову позивав міщан, не визнаючи квитів свого суколектора Жигимонта Калениковича¹⁷⁸, та звинувачував у невчасній подачі подимних реєстрів¹⁷⁹.

¹⁷² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 167, арк. 125 зв.–126 зв.

¹⁷³ Там само, спр. 189, арк. 493 зв.–495.

¹⁷⁴ Там само, спр. 174, арк. 180 зв.–182.

¹⁷⁵ Там само, спр. 180, арк. 160–161 зв.

¹⁷⁶ Там само, спр. 203, арк. 633 зв.–635 зв. Григорій Четвертинський у квітні 1629 р. звинувачував міщан у несплаті побору, хоча вони показали квит про сплату. – Там само, спр. 167, арк. 272 зв.–275.

¹⁷⁷ Там само, спр. 217, арк. 132 зв.

¹⁷⁸ Там само, спр. 218, арк. 158 зв.–159 зв.

¹⁷⁹ Там само, спр. 220, арк. 873 зв.–874.

Не були ідеальними і міщани, яких не раз звинувачували в образі та побитті шляхтичів, залученні їх урядниками до нападів на сусідні мастки тощо. Возний Тихно Оранський у липні 1568 р. засвідчив збитки на спустошеному ґрунті Обуховичів Воцатинських, заподіяні під час наїзду торчинських, хотечівських і русівських підданих луцького біскупa Вікторіана Вербицького¹⁸⁰. Слуга кременецького земського судді Марко Снетовський у серпні 1583 р. приїхав до Торчина аби купити своєму пану збіжжя. Коли йшов містом, то зазнав нападу торчинських євреїв Айзака Перцевича та Марка, які з помічниками побили його, відібрали 160 кіп грошів литовських пана, власних 13 червоних золотих, півтори копи грошів та шаблю, а звернення до урядника нічого не дало¹⁸¹. У червні 1596 р. Шимон Харлинський скаржився на торчинських міщан за випас худобою сіножатей села Терники, що засвідчив возний Єсиф Заблоцький¹⁸².

Каспер Прушинський з швагром Андрієм Зброжком у травні 1603 р. у своїх потребах приїхали до Торчина. На Садівському передмісті їх перестріли брати Денис і Юско Клочковичі з близько сотнею помічників, побили, поранили і пограбували. Каспру завдали низку поранень, а в швагра відрубали по лікоть праву руку, а на лівій відтяли чотири пальці. Дісталось також їхньому фірману Юску. Тілесні ушкодження підтвердив возний Григорій Суєта¹⁸³.

Бенедикт Гулевич 14 серпня 1607 р. звинуватив урядника і торчинських міщан за наїзд на його двір у селі Смогилів, але вже через два дні міщани у гроді заявили, що 13 серпня Б. Гулевич з оршаком слуг і приятелів здійснив наїзд на міські поля і забрав всю худобу міщан, допровадивши її до Смогилева, а пастухів побив і поранив¹⁸⁴.

Возний Миколай Гапоновський оповів, що 5 жовтня 1610 р. приїхав до Торчина у справі кременецького земського підсудка Богуша Гораїна, який розшукував свого слугу Андрія. Возний прийшов до дому бурми́стра Дедички на передмісті, але не застав його і подався до дому єврея Айзика, в якому, як йому сказали, перебуває бурми́стр. Тут він застав ще одного бурми́стра Войцеха Балвіра і запитав їх чому вони утримують в ув'язненні згаданого слугу. Зі слів Миколая Гапоновського, замість відповіді бурми́стри з помічниками напали на нього, побили, поранили і пограбували (забрали шаблю, речі, 10 кіп грошів литовських). Однак наступна скарга возного не узгоджується з попередньою, бо у ній він заявив, що як тільки зайшов до дому єврея Айзика і запитав про бурми́стра, то євреї з помічниками відразу почали його бити¹⁸⁵.

Олександр Білостоцький через слугу Криштофа Підгорського оскаржував торчинських побережників, які напали на його підданих, що поверталися від

¹⁸⁰ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 87 зв.–88.

¹⁸¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 215–215 зв.

¹⁸² Там само, спр. 49, арк. 361.

¹⁸³ Там само, спр. 67, арк. 718–719 зв.

¹⁸⁴ Там само, спр. 78, арк. 789–789 зв., 797–797 зв., 875.

¹⁸⁵ Там само, спр. 88, арк. 803 зв.–805 зв.,

торчинського єврея Хвалка, якому продали 17 мац жита. Неподалік села Білого Стоку вони зазнали нападу, під час якого були побиті, поранені та пограбовані (забрали 33 копи грошів литовських, речі та коней)¹⁸⁶.

У липні 1620 р. на торчинському ярмарку були побиті та пограбовані міщанами Григорій і Стефан Линевські та їхній слуга Ян Кучковський. Причину цього прояснила попередньо занесена до городу скарга міщан, які твердили про збройний напад братів і побиття міщан напередодні ярмарку¹⁸⁷.

Гучна судова справа стосувалася нападу міщан на помешкання Шимона Семашка. Сталось це 3 липня 1623 р. за відсутності вдома скаржника і його дружини. Звинувачені у цьому були Ян Матіяш Верцишевський, що проживав у Торчині та вїт, райці і все поспільство. Побито трьох слуг шляхтичів (Якуба Мочульського, Томаша Цимневського, Марцина Кресковського), яких “ланьцухами за шию оковавъши и з господы на улицу выволокъши, до тюрмы замковое въсадили”. З колиски викинули сина Шимона, побили “мамку” (годувальницю) та шляхтянок Потенцію Тучаницьку і Марину Заєцівну, яких поранили і словесно ображали. Забрали шкатулку з грішми, золотом і документами, а також речі та коней. Шкатулка виявилася цінною, бо у ній було 500 золотих, два золотих ланцюги і два браслети, які важили 500 червоних золотих, а вартість документів оцінена у 30 тисяч золотих¹⁸⁸. Позов Я. Верцишевському та міщанам возний Іван Хоїнський відніс у березні 1624 р.¹⁸⁹ На судовому засіданні у квітні 1624 р. Ш. Семашко був присутній сам, а Я. Верцишевського і міщан представляв Войтех Намисловський. Фактично на суді було проведено так званий шкрутиніум, тобто опитування свідків, яких виставив Ш. Семашко. Їхні покази записали і завірили судді – “сведоцтва их порядне списавъши, печатъми своими запечатовавъши и руками подписавши, в завартомъ ротуле, водле конституции, поводови отдали”. Я. Верцишевський і міщани апелювали до Трибуналу, що їм дозволили. Справа мала продовження на судовому засіданні 7 червня 1624 р., на яке не з’явилися вїт Ян Ласький та бурмистри і засідання відклали, але 19 червня міщани знову апелювали до Трибуналу, що їм дозволили¹⁹⁰. У серпні Ш. Семашко позивав уже суддів за необ’єктивне провадження судового процесу¹⁹¹. Натомість міщани звинуватили Ш. Семашку у несправедливому і неслухняному покликанні їх до суду¹⁹². У жовтні 1624 р. справа розглядалася ще у Луцькому земському суді. Один із слуг, Марцин Кресковський, звинуватив Я. Верцишевського, вїта і міщан у побитті, пораненні та пограбуванні речей. Вїт Якуб Ласький, покликаючись на норми Литовського Статуту, апелював до Трибуналу, що йому дозволили. Аналогічну скаргу того ж

¹⁸⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 116, арк. 449 зв.–450 зв.

¹⁸⁷ Там само, спр. 119, арк. 256 зв.–257.

¹⁸⁸ Там само, спр. 134, арк. 849–850 зв. (скарга до городу занесена 31 липня 1623 р.).

¹⁸⁹ Там само, спр. 137, арк. 374–374 зв.

¹⁹⁰ Там само, спр. 118, арк. 141 зв.–143, 191 зв.–198, 655–658, 1093–1096 зв.

¹⁹¹ Там само, спр. 140, арк. 337–338, 495 зв.–496 зв.

¹⁹² Там само, арк. 544 зв.–545.

дня занесли ще слуги Томах Цимневський і Якуб Мочульський¹⁹³. Чим закінчилася справа, на жаль, не вдалося з'ясувати.

Войтех Борковський був родичем і приятелем Миколая Прушинського, що мав будинок у Торчині. У цьому будинку В. Борковський мав кімнату (комору), в якій у часи небезпеки чи потреби міг проживати і де переховував свої пожитки. Сам жив у селі Гуляники неподалік Торчина. В. Борковський доглядав хворого родича, який чи то вже записав, чи то збирався записати будинок луцьким домініканам. Уже по смерті М. Прушинського міщани 1 квітня 1628 р. напали на обійстя, побили та поранили його і дружину, пограбували речі, збитки від чого шляхтич оцінив у чотири тисячі золотих, та ще й самого посадили до приватної в'язниці¹⁹⁴. Можна припустити, що каменем роздору став будинок, на який могли претендувати міщани.

У лютому 1631 р. Себестіан Малявський від імені свого пана Андрія Кашовського оскаржував торчинського старосту В. Мончевського, за невідомо чим спровокований, збройний напад його і міщан на містечко Острожець та побиття, поранення міщан¹⁹⁵.

Незважаючи на різноманітні складнощі, міщани займатися торгівлею, ремеслом і ширше – підприємницькою діяльністю, утримуючи себе та приносячи прибутки власнику – луцькій єпископії. Чи не найбільше розвитку міста сприяла торгівля, особливо торги і ярмарки. Торговим днем у місті був понеділок¹⁹⁶, а ярмарків було два: спочатку на день Іоана Хрестителя руського свята, а з 1600 р. ще на Святої Агнешки римського свята¹⁹⁷. Значення ярмарків для розвитку міста було значним. За 1630 р. податок з торгів за рік склав 33 золотих, а на ярмарку Іона Хрестителя зібрано 13 золотих 20 грошів, тобто один ярмарок вартий 22 торгам¹⁹⁸. Поборові реєстри 1570 і 1577 рр. фіксують у місті відповідно 20 і 25 перекупок та перекупнів, а поборовий реєстр 1583 р. згадує ще 15 прасолів¹⁹⁹.

¹⁹³ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 657 зв.–661 зв., 667–676 зв.

¹⁹⁴ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 167, арк. 801; спр. 176, арк. 609–609 зв.

¹⁹⁵ Там само, спр. 176, арк. 116–117.

¹⁹⁶ Там само, спр. 119, арк. 426 зв. (1620 р.); спр. 169, арк. 375 зв. (1639 р.). В одному з документів за березень 1619 р. читаємо: “в ден торговый, кгда се было з околичныхъ маестностей полно место людей на торгъ зехало”. – Там само, спр. 111, арк. 233 зв.

¹⁹⁷ Там само, спр. 108, арк. 21 зв. (1617 р.); спр. 172, арк. 828 (1630 р.); спр. 237, арк. 18 зв. (1643 р.); ф. 28, оп. 1, спр. 21, арк. 393, 431 (1588 р.); спр. 23, арк. 557 (1590 р.); спр. 82, арк. 328 (1646 р.); РГАДА, ф. 389, оп. 1, д. 202, л. 54–54 об. (1600 р.).

¹⁹⁸ ЦДІАК у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 828 зв.–829 зв. Євреї тоді ж заплатили податку від торгівлі за рік 29 золотих (від п'яти крамарів і по троє різників та перекупників). – Там само, арк. 830–830 зв. Податок від торгівців називався габелла – “податковъ от прекупъневъ кгабелю прозваное” (1630 р.). – Там само, арк. 302. Про габеллу на прикладі містечка Мосора (1631 р.): “до заплаченя кгабелли од вшеякого гандлю и товару такъ през подданныхъ яко и гостей на торгахъ и ярмаркахъ в менованом месте бывающихъ”. – Там само, спр. 180, арк. 177 зв.

¹⁹⁹ *Źródła dziejowe*, t. 19, (Warszawa. 1889), 13, 49, 79.

При продажі збіжжя згадується “міра торчинська”²⁰⁰. 1640 р. у місті було п’ять корчем шинковних християнських і сім – єврейських²⁰¹.

Джерела дають змогу з’ясувати, що везли на продаж до міста. Здебільшого це сільськогосподарська продукція, хоча не завжди. У серпні 1572 р. мосорський міщанин Грицько Сенкович віз на торг до Торчина продавати два нових вози²⁰². Володимирський ковальський цехмістр Ян Маєвський планував у липні 1646 р. привести на продаж шаблі²⁰³. Селяни з Хорохорина у листопаді 1560 р. привезли на торг до Торчина три маці пшениці²⁰⁴. У червні 1579 р. слуги Івана Чаплича Шпановського з с. Зденіж, Петро та Іван, привезли до міста збіжжя, за яке торгували 20 кіп грошів литовських²⁰⁵. Чотири маці зерна віз на ярмарок у січні 1585 р. Іван Гуляницький²⁰⁶. У липні того ж року жито до Торчина везли селяни з Блудова²⁰⁷, а у жовтні селянин Семешко з Волосової Волі провадив до міста “сыров тридцать, масла горшковъ три”, на суму дві копи грошів литовських²⁰⁸.

Ті хто їхав на ярмарок за покупками нероз’їмали при собі значні суми. Так, купець з Красного Корця (1598 р.), мав готівкою 100 золотих червоних і 400 просто золотих²⁰⁹. На торгах і ярмарках купляли найрізноманітніші товари. Михайло Ворона-Боратинський з дружиною та слугою Яном Яворинським приїхав (1592 р.) на ярмарок до Торчина купити сукна, полотна і “інших потребъ домовых”²¹⁰. Шляхетний мартин Висоцький (1579 р.) через мосорського міщанина Якуба придбав у Торчині “баню горелчаную и котел пивный, к тому шест труб и щотырма притрубками”²¹¹. Бувало, що з торчинських міщан всупереч королівським листам брали незаконно мито²¹². Міщанин Юско Глебкович у березні 1614 р. за якісь коні “обовезалсе цирокграфомъ” на 90 золотих перед Олександром Окорським, що може свідчити про купівлю тих коней в борг²¹³.

²⁰⁰ ЦДІАК у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 52, арк. 905 зв. (1620 р.).

²⁰¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 222, арк. 502 зв.–503.

²⁰² Там само, спр. 13. Арк. 442 зв.

²⁰³ *Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина* / упоряд. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко, (Київ, 1990), 330.

²⁰⁴ *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* / підготув. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук, (Луцьк, 2013), 149.

²⁰⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 19, арк. 624.

²⁰⁶ Там само, спр. 34, арк. 91 зв.–92.

²⁰⁷ Там само, арк. 670 зв.

²⁰⁸ Там само, арк. 1125 зв.–1126, 1132 зв.–1134 зв.

²⁰⁹ Там само, спр. 51, арк. 231 зв.–232.

²¹⁰ Там само, спр. 42, арк. 179. Опубл.: *Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст.* (Київ: вид-во Фенікс, 2014), 476.

²¹¹ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 19, арк. 350 зв.

²¹² Там само, спр. 8, арк. 15 зв.–16 (1565 р. у Берестечку).

²¹³ Там само, спр. 98, арк. 244 зв.–245 зв.

Траплялося, що кіньми обмінювалися, як це зробив у липні 1585 р. торчинський міщанин Миско Зенкович з бужковським селянином Гарасимом²¹⁴.

Інколи на торгу виявляли крадених коней. Зокрема, у липні 1583 р. торчинський міщанин Тишко Михайлович виявив на торгу свого краденого коня у кременецького міщанина Тараса Федича. Однак звинувачений заявив, що придбав коня у кременецького єврея Зелделя Маєровича. Староста Петро Добронизький розпорядився кинути Тараса до в'язниці, але за нього заступився торчинський кушнір Роман, а звинувачений пообіцяв через два тижні поставити свідків²¹⁵.

У своїх потребах їздили міщани і до інших міст. Зокрема, у травні 1565 р. Іван, Филип та "Римарова вдова" були на ярмарку у Берестечку, але на зворотній дорозі їх пограбували слуги Івана Олехновича Борзобогатого Красенського²¹⁶. Випадок, що стався у лютому 1601 р. дає підстави припускати більш тісні контакти з міщанами інших міст, про що джерела, зазвичай, не дають більших звісток. Торчинський міщанин-митник Айзак Перцович упіймав на промиті (тобто на ухилянні від сплати мита) у Луцьку олицького міщанина Ігната Мельника, який віз до Любліна на ярмарок бочки солоні риби. За олицького міщанина заступилися торчинські міщани і митник, взявши у порушника три бочки риби, з рештою відпустив²¹⁷.

Траплялися під час проведення торгів та ярмарків різного роду надужиття. Так, у березні 1619 р. під час торгу шляхтич Томаш Тупальський впившись, нападав на міщан "биючи хто се натрафил", щоправда, для нього це закінчилось погано, бо був убитий²¹⁸. У червні 1617 р. Абрам Якубович від імені брата Якуба Маєровича, "жида и купьца" володимирського, скаржився на торчинського бурмистра Романа Янченяту за вимагання якогось незвичного мита і коли брат відмовився його оплачувати, то бурмистр опечатав комору з товаром на ринку. Шкоду від цього було оцінено у тисячу золотих²¹⁹.

Не завжди купцям вдавалося щасливо добратися на торчинські торги і ярмарки. Так, у червні 1568 р. ковельський єврей Іцко Шмойлович був пограбований в дорозі до Торчина і у нього забрали шкатулку з грішми, в якій було 80 кіп грошів литовських²²⁰. Не зміг доїхати до Торчина у липні 1571 р. луцький єврей Арон Гершонович, бо селянин Євтух, якого він найняв за фурмана, взявши наперед гроші, кинув його з товаром посеред дороги²²¹.

²¹⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 903 зв.–904 зв.

²¹⁵ Там само, спр. 30, арк. 29 зв.–31 зв.

²¹⁶ Там само, спр. 7, арк. 218 зв.

²¹⁷ Там само, спр. 63, арк. 274 а–275.

²¹⁸ Там само, спр. 111, арк. 233 зв.

²¹⁹ Там само, спр. 108, арк. 21 зв.–22.

²²⁰ Там само, спр. 11, арк. 52 зв.–53.

²²¹ Там само, спр. 458, арк. 214–214 зв.

Стан та розвиток ремесла у Торчині слабо відображений у джерелах. Поборовий реєстр 1570 р. сумарно фіксує 49 ремісників та 16 підмайстрів²²². У 1579 р. у місті згадуються кравці (3), кушніри (10), ковалі (3), шабельники (2), шаповали (2), шевці (20), різники (5), гончарі (3), солодовники (16) та по одному шклярю, римару і сідельнику²²³. Натомість поборовий реєстр 1580 р. подає число ремісників сумарно – 79 осіб²²⁴. У подимному реєстрі 1635 р. зафіксовано 38 ремісників (шевців – 18, кушнірів і кравців – 10, різників – 4, ковалів – 3, слюсарів – 2 і один котляр) та неназвані з імені і фаху цехмістри²²⁵. У 1610 р. згадується неназваний на ім'я “балвирчик”, який був “учеником Войтеха Балвира”²²⁶.

Прибутковим заняттям міщан було пивоваріння, викурювання горілки та сичення меду. Лише за перший квартал 1603 р. одинадцять міщан заплатили за 62 вари пива²²⁷. За два квартали 1629 р. десять міщан виробили 60 варів пива²²⁸. За останній квартал 1629 р. міщани заплатили чопове з 918 кварт горілки, до чого були причетні 50 міщан, а 16 євреїв виситили по пів бочки меду²²⁹. У серпні 1613 р. євреї Юско Агронович скаржився на шляхтича Юрія Жуковецького за пограбування тисячі кварт горілки²³⁰.

Торчинські євреї виступають орендарями мит. У квітні 1597 р. Зраїль Лазарович подався до берестецького єврея Фелікса, аби орендувати у нього київське мито²³¹. Євреї Ізраїль Обзерович і Айзак Перцович “арендари мыта его кр мл волынского от его мл пна Шафранца, старосты лелевского” у лютому 1602 р. орендували на два роки “мыто его кр мл скопное в месте володимерьском, ведле аренды своее, пну Юскови Абрамовичу, жиду володимерьскому”²³².

Крім торгівлі та ремесла улюбленими заняттями міщан були фінансово-кредитні операції, оренди та застави. У серпні 1579 р. луцький міщанин Федір Олехнович позивав до суду луцького біскуп Вікторіана Вербицького за борг перед ним у 30 кіп горохів литовський його торчинського міщанина Станіслава Гольковича²³³. Левон Перцович і його дружина Рахіль (1580 р.) заборгували Михайлові Боротинському 300 кіп грошів литовських і недопускали ув'язання в

²²² *Źródła dziejowe*, t. 19, 13.

²²³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, sygn. 31, k. 58–58 v.

²²⁴ Ibid, k. 517.

²²⁵ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 141 зв.

²²⁶ Там само, спр. 88, арк. 79 зв.

²²⁷ Там само, спр. 69, арк. 106–107.

²²⁸ Там само, спр. 172, арк. 257 зв.–259 зв. В одному з документів зазначено, що “в целый варь по три маце збожя заливають”. Там само, спр. 172, арк. 298 (1630 р.).

²²⁹ Там само, спр. 172, арк. 827–827 зв.

²³⁰ Там само, спр. 94, арк. 682 зв.

²³¹ Там само, спр. 50, арк. 249–249 зв.

²³² Там само, спр. 34, арк. 157.

²³³ Там само, спр. 19, арк. 316–316 зв.; спр. 20, арк. 365.

будинок, фільварок та млини²³⁴. Борг ще не був відданий у квітні 1582 р., коли возний Войтех Яблонський черговий раз приніс позов у цій справі до Торчина²³⁵. У жовтні 1599 р. Песах Мошкович та Лейба Якубович вчасно не повернули 60 кіп грошів литовських шляхетному Мартину Шанявському і потрапили під штрафні санкції²³⁶. Також вчасно не повернув борг у 300 золотих шляхтичу Мартину Янковському Давид Ізакович (1621 р.)²³⁷. Шимон Лазарович позичив 100 золотих у Кліма Заблоцького. Мав віддати у будинку шляхтича на день Св. Іоана 1601 р. (початок ярмарку в Торчині, який тоді припав на 14 червня). Шляхтич разом з возним Сидором Гуляницьким та двома шляхтичами впродовж дня чекали на повернення боргу, але Шимон не прийшов і потрапив у так звані совитість та шкоди, що, зазвичай, потроювало суму боргу²³⁸. Для бурмистра Сахна Процевича (1605 р.) невчасна віддача боргу у 300 кіп грошів литовських Валентину Тучапському закінчилася не лише штрафними санкціями, а й баніцією²³⁹. Потребували грошей і війти. Так, торчинський війт Якуб Ласький у жовтні 1617 р. позичив 350 золотих у Павла Плонського²⁴⁰.

Шляхтичі також позичали гроші у міщан. Заборгування у 1602 р. шляхетного Прокопа Хрінницького 30 кіп грошів литовських Айзаку Перцовичу завершилося зростанням суми у три рази та штрафом у 14 гривень²⁴¹. Борг Бенедикта Гулевича (1608 р.) перед Ізраїлем Лазаровичем у 400 золотих з'явився через порушення орендних умов щодо села Смогилова і заборону його ув'язання в село Затурці²⁴². Є згадка, що у серпні 1601 р. Бенедикт Гулевич "вибив" Ізраїля з села Смогилова, яке той тримав у заставі та пограбував, забравши близько двох тисяч кіп різного збіжжя, а також 600 возів скошеного сіна та більше сотні голів худоби²⁴³. Позов з цього приводу розглядався на засіданні Луцького гродського суду в лютому 1602 р, але міщанин на засідання не з'явився і шляхтича звільнили від позову²⁴⁴. Справа мала продовження у січні 1608 р. у земському суді, але тепер шляхтич проігнорував два засідання, за що отримав штрафні санкції²⁴⁵. Батько Андрія, Михайла і Бенедикта Гулевичів Василь позичив у Ізраїля Лазаровича двома записами 600 та 500 золотих і помер, не віддавши боргу. Тепер Ізраїль Лазарович позиває до суду синів за батьківський борг²⁴⁶. За час несплати спрацювали штрафні санкції. У листопаді 1610 р.

²³⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 22, арк. 287–287 зв.

²³⁵ Там само, спр. 26, арк. 319 зв.–320.

²³⁶ Там само, спр. 57, арк. 796 зв.–797 зв.

²³⁷ Там само, спр. 120, арк. 393 зв.–394.

²³⁸ Там само, спр. 62, арк. 624 зв.–625.

²³⁹ Там само, спр. 75, арк. 44–44 зв.

²⁴⁰ Там само, спр. 109, арк. 27–29.

²⁴¹ Там само, спр. 64, арк. 1119 зв.–1120 зв.

²⁴² Там само, спр. 80, арк. 530, 753–753 зв.

²⁴³ Там само, спр. 62, арк. 678–678 зв.

²⁴⁴ Там само, спр. 64, арк. 189–190 зв.

²⁴⁵ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 17, арк. 268–270.

²⁴⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 86, арк. 110–110 зв., 186 зв.–187 зв.

Бенедикт не з'явився на судові засідання і програв справу, а брати були присутні і добилися передачі справи до Трибуналу²⁴⁷, однак невдовзі до Трибуналу було покликано всіх братів²⁴⁸. Основні батьківські маєтки дісталися Бенедикту Гулевичу і його частка боргу склала 633 золотих. У цій сумі возний Андрій Хойнацький зробив невдалу спробу ув'язати Ізраїля Лазаровича спочатку у село Смолигів, а далі у село Передмістя²⁴⁹. Продовження цієї справи не прослідковується у джерелах, але можна припустити, що вона завершилася полюбовною угодою.

Данієль Балабан двома записами позичив у міщанина Романа Яцковича (1626 р.) 120 та 371 золотих²⁵⁰. Той же міщанин у 1629 р. позичив на рік 1250 золотих Криштофу Харлинському та його дружині Анні Горностаївській. Віддати гроші подружжю мало на Св. Мартина (11 листопада) 1630 р. Якщо б вчасно не повернули борг, то вже наступного дня повинні віддати міщанину в заставу частину сіл Любча і Немір з усіма прибутками та повинностями селян. Про викуплення сіл із застави подружжя мало повідомити за шість тижнів і виділити чотири тижні на так звану румацію, тобто виселення. При невиконанні зазначеного передбачався штраф рівний позиченій сумі та компенсація так званих шкод²⁵¹. Гроші вчасно не були віддані і сума зросла до 3750 золотих²⁵². Справа ще кілька разів розглядалася у судах і закінчилася баніцією подружжя²⁵³. Часом борг перезаставляли. Так, Перц Лазарович (1562 р.) у Луцькому гроді заявив, що винен 10 кіп грошів литовських луцькому міщанину Хазку Єсмановичу, але таку ж суму винен йому шляхтич Семен Воютинський і тепер він передає розписку шляхтича луцькому міщанину²⁵⁴.

Дуже розповсюдженим тогочасним явищем були оренди, які, очевидно, давали непоганий зиск. У лютому 1595 р. торчинські міщани Марко, Гец та Ізраїль орендували на три роки у володимирського войського Василя Гулевича за 6 000 золотих села Затурці та Шелвів, давши відразу завдатку 1 600 золотих²⁵⁵. Міщани Ізраїль Лазарович та Шимон Вигдурович (1596 р.) орендували на три роки у Павла Гавриловича Гулевича “имене Серники, тоєст двор зо всімъ будованъємъ дворнымъ, з огороды, и с пашнею дворною, так же село зо всіми людьми тяглыми, бояры и огородниками, и з ихъ оселостями и всякими службами

²⁴⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 87, арк. 479–481.

²⁴⁸ Там само, спр. 88, арк. 852 зв.–853.

²⁴⁹ Там само, спр. 90, арк. 585 зв.–588 зв.

²⁵⁰ Там само, спр. 149, арк. 202–203, 1022 зв.–1023 зв.

²⁵¹ Там само, спр. 168, арк. 529–531.

²⁵² Там само, спр. 178, арк. 167 зв.–169.

²⁵³ Там само, спр. 181, арк. 297 зв.–298 зв.; спр. 185, арк. 326 зв.–327 зв.; спр. 197, арк. 199 зв.–200 зв.

²⁵⁴ Там само, спр. 4, арк. 55.

²⁵⁵ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 28, арк. 85 зв.–86.

и повинностями”²⁵⁶. Є звітка про те, у 1605 р. торчинський міщанин Халко орендував село Скорч²⁵⁷.

Відомі випадки взяття міщанами в заставу речей, будинків та сіл. Вацлав Гуляницький дав “до схованя” Шимонові Лазаревичу речей на 54 золотих та горілкані котли і корд на суму 42 золотих ще в січні 1616 р., але тих речей Шимон не віддавав, що було розцінено як грабіж. На суд міщанин не з’явився і судді піддали його штрафним санкціям²⁵⁸. Князь Станіслав Воронецький заставив за 90 золотих міщанину Карпу Афанасовичу свій будинок на Жидівській вулиці. Застава мала тривати з 24 вересня 1603 р. до 6 січня 1604 р., “а потомъ от року до року аж до зуполного заплаченъя тоє сумы пенезей”²⁵⁹. Вище згадувалося, що Даніель Балабан позичив у Романа Яцковича двома записами 491 золотий і, мабуть, за це віддав у заставу частину села Хорохорин. Однак уже у квітні 1626 р. шляхтич скаржився на Романа Яцковича, який “подданым тамошньим розные кривды чынит, [...] фуры незвычайные, в записе не менованые, с примушеня его тые подданые отправуют, [...] млынъ ветреный, тамъ же будучий, спустошил и въ нивошто обернулъ. Корчму през недбалость свою, которую за тым же правомъ тримаеть, зъгноил. Горелки, куречи, на инъшыє села отвозить и продаеть, которы не повиненъ, водле запису, нигде инъдей вывозити и продавати, толко в той же маестности”²⁶⁰. Возний Каспер Петровський підтвердив закиди шляхтича²⁶¹.

Особливу підприємницьку активність розгорнув торчинський міщанин Гец Перцович, який позичав гроші, орендував та брав у заставу. У вересні 1595 р. князь Януш Збараський одночасно позичив у Геца Перцовича 7 000 кіп грошів литовських і віддав йому в оренду на три роки села Ворончин та Котову Волю²⁶². У липні 1597 р. Григорій Колмовський не зміг вчасно віддати Гецу Перцовичу борг у сумі 2 650 золотих і потрапив під штрафні санкції²⁶³. У травні 1600 р. возний Якуб Савицький за два боргові записи згаданого шляхтича (один на суму 2 500, а другий – 4 750 золотих) зробив невдалу спробу ув’язати Геца Перцовича у містечко Литовиж²⁶⁴.

Князь Юрій Чорторийський у квітні 1601 р., забогувавши Гецу Перцовичу 6 437 золотих, мав передати йому села Шепель та Вольку, але не дозволив ув’язання і потрапив під штрафні санкції²⁶⁵. У березні 1603 р. Адам Болобан з дружиною Добрушею Гулевичівною не змогли вчасно віддати борг у 200 золотих

²⁵⁶ ЦДІАК України ф. 25, оп. 1, спр. 50, арк. 250–250 зв.

²⁵⁷ Там само, спр. 100, арк. 470 зв.

²⁵⁸ Там само, спр. 118, арк. 557 зв.–558 зв, 559 зв.–560 зв.

²⁵⁹ Там само, спр. 67, арк. 972 зв.

²⁶⁰ Там само, спр. 148, арк. 457–458.

²⁶¹ Там само, арк. 467 зв.

²⁶² Там само, спр. 47, арк. 129–130.

²⁶³ Там само, спр. 50, арк. 511 зв.–512. У

²⁶⁴ Там само, спр. 33, арк. 146 зв.–147, 160–160 зв.

²⁶⁵ Там само, спр. 62, арк. 330 зв.–331, 332 зв.–333 зв.

Гецу Перцовичу та володимирському міщанину Якубу Длугачу²⁶⁶. Возний Андрій Жирицький у січні 1604 р. здійснив невдалу спробу ув'язати нашого героя у село Ольшани, за борг у 1 600 золотих Лева Бабинського²⁶⁷, а у травні 1606 р. той же возний відніс трибунальський позов тому ж шляхтичу за заборговані перед торчинським міщанином 150 кіп грошів литовських²⁶⁸.

19 травня 1605 р. у Луцькому гроді Гец Перцович від себе та Якуба Длугача подав для впису декрет Володимирського гродського суду від 9 травня того ж року у справі з Андрієм Гулевичем, який позичив у них 3 000 золотих, вчасно не віддав і на судові засідання не з'явився, а отже потрапив під штрафні санкції і борг зріс до 8 000 золотих²⁶⁹. Того ж дня розглядалася ще справа між згаданими компаньонами і шляхтичами Андрієм, Михайлом і Бенедиктом Васильовичами Гулевичами. Їхній батько ще 1602 р. позичив у них гроші (сума не вказана) і передав їм на три роки в оренду дев'ять сіл у луцькому та володимирському повітах. Того ж року батько помер, а брати "вибили" Геца Перцовича і Якуба Длугача з оренди сіл за що отримали штрафні санкції. Кожен з братів мав заплатити по 256 кіп грошів литовських та по 500 кіп – шкод. На судові засідання брати не прийшли і справу програли²⁷⁰. Возний Іван Русовський свідчив того ж дня, що в сумі боргу Андрія Гулевича 756 кіп грошів литовських зробив спробу ув'язати позичкодавців у село Несвіч, але дружина шляхтича не дозволила це зробити. Так само поступили два інших брати²⁷¹. У лютому 1606 р. возний Андрій Жирицький відніс Андрію Гулевичу рішення Трибуналу про його баніцію²⁷². У жовтні 1609 р. возний Ян Русовський відніс позов у село Твердиня Михайлові Гулевичу за незаплачений борг у 100 кіп грошів литовських Гецу Перцовичу та збільшення цього боргу через совитість та шкоди до 400 кіп грошів литовських²⁷³.

Патрикій Окорський заборгував 90 золотих Ісаї Глібковичу, а той передав право витребувати гроші Гецу Перцовичу. Після смерті Патрикія, у березні 1614 р. справа розглядалася у Луцькому гроді де його син Олександр апелював до Трибуналу, що йому дозволили²⁷⁴. Трибунал на засіданні у серпні прийняв декрет, за яким шляхтич мав заплатити борг, бо інакше буде підданий баніції²⁷⁵. І вже у жовтні 1614 р. приятелі шляхтича заплатили Гецу Перцовичу борг і "наклад правный", а міщанин зняв усі свої претензії²⁷⁶.

²⁶⁶ ЦДІАК України ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 76–76 зв.

²⁶⁷ Там само, спр. 70, арк. 170 зв.–171.

²⁶⁸ Там само, спр. 76, арк. 447 зв.–448.

²⁶⁹ Там само, спр. 73, арк. 593 зв.–596; спр. 62, арк. 45–45 зв, 277–280, 304 зв.–305, 334 зв.–336 зв.

²⁷⁰ Там само, арк. 596–599.

²⁷¹ Там само, арк. 600 зв.–602 зв.

²⁷² Там само, спр. 76. Арк. 211 зв.

²⁷³ Там само, спр. 84. Арк. 614–614 зв.; спр. 85, арк. 607–607 зв.

²⁷⁴ Там само, спр. 99, арк. 292 зв.–293.

²⁷⁵ Там само, арк. 432 зв.–433.

²⁷⁶ Там само, спр. 95, арк. 506–506 зв.

Активно займався Гец Перцович орендами. У травні 1595 р. Василь Гулевич орендував на три роки села Затурці і Шелвів Гецу Перцовичу, Марку та Зраїлу за 6 000 золотих, з яких половину отримав відразу²⁷⁷. Оренда, очевидно, була продовжена, бо син Василя Гулевича, Бенедикт, скаржився, що Гец та Якуб Длугач з Володимира весною 1602 р. вивезли з орендованих сіл все збіжжя і він не мав чим засіяти поля²⁷⁸. Більше того, Бенедикт звинуватив орендарів у псуванні господарських приміщень та огорожі²⁷⁹. Крім того, орендарі перевищували, означені у інвентарі, повинності підданих. На декількох сторінках актової книги є перелік забраного у селян майна та худоби²⁸⁰. Натомість міщани звинуватили Бенедикта у перешкоджанні їм в оренді зазначених поселень і не сплаті закладу та шкоди²⁸¹. На судове засідання Бенедикт не з'явився і справу програв, отримавши штраф, а відмовившись його сплачувати, – був підданий у 1606 р. баніції²⁸². У вересні 1601 р. возний Ян Ярмошевський увів на три роки Геца Перцовича та Абрама Шмойловича з Турійська в оренду Гороховим та селами Старий Горохів, Конюхи, Кути, Озерці, Білополе, Рачин та Марковичі, а також Перемилем та селами Смолявою і Верб'є²⁸³.

Гец Перцович та степанський міщанин Нахим Мошкович орендували у князя Юхима Корецького і його дружини Анни Ходкевичівни місто Межиріч з присілками. По смерті Нахима його заступив син Оваш. Разом вони у липні 1609 р. позивали князівське подружжя за порушення умов оренди, а саме за перешкоджання спускати став і виловлювати риби та збирати податок людьми князя. Орендний договір передбачав, що князь не перешкоджатиме орендарям, а навпаки сприятиме і оборонятиме, а штраф за порушення складав 16 000 золотих. Це, очевидно, сума за яку орендували місто з присілками²⁸⁴. Зважаючи на те, що продовження справи не вдалося виявити, можна припустити, що вирішили її сторони полюбовно. Відомий випадок переуступлення оренди. У січні 1606 р. Гец Перцович після року оренди села Мисліна уступив її Розесланцю Нікольському²⁸⁵. У січні 1598 р. Гец разом з шляхетим Андрієм Таргонським отримав за 6 000 золотих у заставу село Шепель від володимирського гродського судді Дем'яна Павловича²⁸⁶, а в серпні від нього ще село Волицю²⁸⁷.

²⁷⁷ ЦДІАК України ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 89 зв.–90. Наступного року шафарем корчми у Затурцях, якого призначив Гец, згадується Тимош. Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 29, арк. 55–55 зв.

²⁷⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 66, арк. 280–280 зв.

²⁷⁹ Там само, спр. 64, арк. 938–938 зв.

²⁸⁰ Там само, арк. 1001–1007, 1008 зв.–1023 зв, 1042 зв.–1064, 1085–1099.

²⁸¹ Там само, арк. 1159–1172 зв.

²⁸² Там само, спр. 77, арк. 1033.

²⁸³ Там само, арк. 745–746.

²⁸⁴ Там само, спр. 84, арк. 304–306.

²⁸⁵ Там само, спр. 76, арк. 147 зв.–148.

²⁸⁶ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 31, арк. 28 зв.–29 зв.

²⁸⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 53, арк. 637 зв.–638.

Торчин у другій половині XVI – першій половині XVII ст. був невеликим містом, яке належало луцькій католицькій єпископії. Місто отримало магдебурзьке право, що сприяло організації міського самоврядування, в центрі якого знаходився війт та рада і лава, які засідали у ратуші. Рівень економічного розвитку Торчина не був значним, але місто справно виконувало роль регіонального економічного центру, значною мірою завдяки торгам і ярмаркам. Християнське населення здебільшого займалося сільським господарством, а також торгівлею і ремеслами, натомість євреї активно провадили фінансово-підприємницьку діяльність. Наявність у місті храмів робила Торчин певним духовно-освітнім центром для сільської округи.

THE VOLHYNIAN TOWN OF TORCHYN IN THE SECOND HALF OF THE 16th – FIRST HALF OF THE 17th CENTURIES

Andriy ZAYATS

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ancient History of Ukraine and Special Branches of Historical Science
Universytetska, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: andrij_zajac@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0001-8744-9852

This article provides a comprehensive analysis of the population mechanisms, spatial boundaries, and structural characteristics of the city of Torchyn, located in the Volhynia region. Despite its modest population size, Torchyn can be classified as a small town. Its defensive infrastructure included a castle, wooden and earthen fortifications, and two gates, with the majority of buildings constructed from wood. Notably, the residences of the city nobility were situated near the market square, which also housed the town hall. Among the religious edifices, the city's churches and chapels are particularly noteworthy.

Torchyn's governance was facilitated by the privilege of Magdeburg Law, granted in 1540. The city's administration involved a *viyt*, a government official also known as a *starosta*, who oversaw both the city and the parish and headed the castle government. The number of representatives adhered to traditional norms established for cities in Volhynia. Trades and fairs were vital to Torchyn's economic life, occasionally leading to the city being rented out, thereby influencing its socio-economic development. This study examines the intricate relationships between the townspeople and the nobility.

The socio-economic development of Torchyn, combined with the presence of religious buildings, laid the groundwork for its emergence as a central hub for the surrounding territories. The Christian population primarily engaged in agriculture, trade, and crafts, while the Jewish community was active in financial and entrepreneurial endeavors. The urban status of Torchyn attracted peasants seeking to improve their living conditions, as the city offered greater opportunities for implementing life strategies.

Torchyn's strategic importance is underscored by its defensive castle and the wooden and earthen fortifications, which provided resilience against external threats. The numerous churches and chapels highlighted the spiritual life and religious devotion of the townspeople. These religious buildings played a significant role in shaping the city's identity and cultural heritage.

Trades and fairs were crucial in stimulating Torchyn's trade and crafts, contributing significantly to its socio-economic development. The periodic renting out of the city had a substantial impact on its economic landscape, fostering complex socio-economic interactions and growth dynamics.

The city of Torchyn has played a pivotal role in regional development over the centuries. Its defensive structures and religious edifices not only provided protection and spiritual sustenance but also influenced its socio-economic fabric. The economic activities centered around trades, fairs, and the production of alcoholic beverages underscored the city's vibrant economic life. Torchyn's evolution as a small yet significant urban center illustrates the interplay between governance, economic strategies, and social structure in the historical context of Volhynia.

Keywords: Volhynia, Torchyn, Roman Catholic bishopric, Magdeburg law, burghers, nobility

REFERENCES

- Aktova knyha. 1561. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (dali – TsDIA Ukrainy u m. Kyievi). Fond 25, opys 1, sprava 3. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1562. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 4. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1563. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 5. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1564. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 6. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1565. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 7. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1566. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 8. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1567. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 9. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1568. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 10. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1569. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 11. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1570. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 12. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1572. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 13. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1576. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 16. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1578. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 18. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1579. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 19. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1579. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 20. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1580. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 21. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1580. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 22. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1581. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 23. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1582. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 26. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1583. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 30. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1584. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 31. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1584. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 33. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1585. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 34. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1586. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 35. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1592. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 42. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1593. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 44. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1594. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 45. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1597. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 47. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1596. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 49. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1597. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 50. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1597. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 51. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1598. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 53. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1598. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 54. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1599. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 55. (in Ukrainian)
- Aktova knyha. 1599. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 57. (in Ukrainian)

Aktova knyha. 1601. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 62. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1601. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 63. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1602. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 64. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1602. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 66. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1603. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 67. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1604. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 70. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1605. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 73. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1605. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 75. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1606. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 76. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1606. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 77. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1607. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 78. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1608. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 80. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1609. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 84. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1608. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 85. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1610. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 86. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1610 TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 88. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1611. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 90. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1612. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 93. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1613. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 94. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1613. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 95. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1614. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 97. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1614. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 98. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1614. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 99. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1615. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 100. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1615. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 101. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1617. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 108. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1618. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 109. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1618. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 110. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1619. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 111. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1620. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 112 (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1619. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 113. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1619. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 114. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1620. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 116. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1620. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 118. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1620. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 119. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1621. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 120. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1621. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 121. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1622. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 122. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1621. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 123. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1622. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 131. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1623. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 134. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1624. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 137. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1624. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 140. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1625. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 141. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1625. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 142. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1625. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 145. (in Ukrainian)

Aktova knyha. 1626. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 148. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1626. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 149. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1627. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 157. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1628. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 158. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1628. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 159. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1628. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 162. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1628. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 163. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1628. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 164. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1629. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 167. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1629. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 168. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1629. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 170. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1630. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 172. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1630. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 174. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1631. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 176. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1631. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 178. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1631. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 179. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1631. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 180. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1632. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 181. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1632. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 184. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1569. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 185. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1633. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 187. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1633. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 189. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1634. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 191. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1634. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 193. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1635. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 197. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1636. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 203. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1639. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 216. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1639. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 217. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1639. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 218. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1639. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 220. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1640. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 222. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1646. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 246. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1571. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 458. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1574. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 459. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1585. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 5. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1596. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 10. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1606. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 15. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1608. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 17. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1623. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 31. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1567. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 2. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1568. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 3. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1578. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 11. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1587. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 20. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1588. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 21. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1590. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 23. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1592. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 25. (in Ukrainian)

- Aktova knyha. 1595. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 28. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1596. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 29. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1598. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 31. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1616. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 48. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1620. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 52. (in Ukrainian)
Aktova knyha. 1646. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 82. (in Ukrainian)
Akty Lytovskoi metryky. Sobran. F. N. Leontovychem (Warszawa, 1896), t. 1, vóp. 1. (1413–1498 hh.). (in Russian)
Arhiwum Główny Akt Dawnych. Archiwum skarbu koronnego, sygn. 31. (in Ukrainian)
Halytsko-Volhyniaskyi litopys. Doslidzhennia. Tekst. Komentar uporiad. Mykola Kotliar, (Kyiv: Naukova dumka, 2002). (in Ukrainian)
Krykun, Mykola. “Chyselnist naselennia Volhyniaskoho voievodstva u druhii chverti XVII stolittia.” *Mykola Krykun, Voievodstva Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI–XVII stolittiakh. Statti i materialy*. Lviv: UKU 2012. 223–235. (in Ukrainian)
Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. Pidhotuvaly do vydannia V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk, (Lutsk, 2013). (in Ukrainian)
Metryka Vialikaha Kniastva Litoŭskaha. Kn. № 35 (1551–1558). Padrókhtavaŭ A. A. Miatselski (Minsk: Belorusskaia navuka 2020). (in Russian)
Ratych, Oleksiy. *Drevnyoruski arkheolohichni pamiatky na terytorii zakhidnykh oblastey URSR* (Kyiv: 1957), 14. (in Ukrainian)
Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov v g. Moskve (RGADA), f. 389, op. 1, d. 23. (in Russian)
Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov v g. Moskve (RGADA), f. 389, op. 1, d. 202. (in Russian)
Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov v g. Moskve (RGADA), f. 389, op. 1, d. 319. (in Russian)
Torhivlia na Ukraini, XIV – seredyna XVII stolittia: Volhynia i Naddniprianshchyna, uporiad. V. M. Kravchenko, N. M. Yakovenko, (Kyiv, 1990). (in Ukrainian)
Ukrainske povsiakdennia rannomodernoi doby: zbirnyk dokumentiv. Vyp. 1: Volhynia XVI st. (Kyiv: Vyd-vo Feniks, 2014). (in Ukrainian)
Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1386–1430. Zebrał i wydał Jerzy Ochmański. (Warszawa; Poznań, 1986). (in Polish)
Volumina Constitutionum, (Warszawa: Wydawnictwo sejmowe 2010), t. III, vol. 1, (1611–1626). (in Polish)
Voronchuk, Iryna. *Naselennia Volhyniai v XVI – pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demohrafichni chynnyky*. Kyiv: Natsionalnyi nauково-doslidnyi instytut ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii, 2012. (in Ukrainian)
Zaiats, Andrii. *Miske suspilstvo Volhyniai XVI – pershoi polovyny XVII st.* Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2019. (in Ukrainian)
Źródła dziejowe, t. 19, (Warszawa. 1889). (in Polish)